

Mevdûdî'nin Enfal 67 ve 68. Ayetler Hakkındaki Yorumuna Eleştirel Bir Yaklaşım

Enes Büyük*

Öz

Enfal sûresinin 67. ayetinde Hz. Peygamber ve müminler Bedir savaşında esir almalarından dolayı uyarılmıştır. 68. ayette de, Allah'ın önceden geçen bir Kitab/hüküm olmasaydı, esirlere karşı fidye almaları sebebiyle onların elim bir azaba uğrayacakları bildirilmiştir. Bu ayette yer alan "Kitab" kelimesinin mahiyeti tartışmalı olup erken dönemden beri farklı yorumlar yapılmıştır. Son dönemde bu açıklamalara bir yenisi Mevdûdî tarafından eklenmiştir. O, bu ayetteki "Kitab/hüküm" ifadesini Muhammed sûresinin 4. ayeti ile tefsir etmiş ve bazı gerekçeler ileri sürmüştür. Söz konusu kelimenin Muhammed 4. ayetle tefsir edilmesi bazı problemler ihtiva etmektedir. Makalede bu problem gerekçeleriyle birlikte ortaya koyulacak ve bir sonuca varılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Enfal 67-68, Muhammed 4, Mevdûdî*

Abstract

A Critical Approach to Maududi's Interpretation of Anfal Verses 67 and 68

Holy Prophet Muhammad and muslims were warned in Anfal verse 67 due to taking captives in the battle of Badr. It has been reported by Allah that they would have been touched for what they took by great punishment if not for decree from Him that preceded in Anfal verse 68. The word "Kitab" that mentioned in this verse is controversial and this word has been interpreted in different ways since early times. Recently a new statement has added to these explanations by Maududi. He, for some reasons he put forwards, has interpreted the word "Kitab" in accordance with Muhammad verse 4. To interpret the word mentioned above in his way may arise some problems. In this paper we will explain those problems together with their reasons and will try to reach at a conclusion.

Key Words: *Tafseer, Anfal 67-68, Muhammad 4, Maududi*

Atıf: Enes Büyük, "Mevdûdî'nin Enfal 67 ve 68. Ayetler Hakkındaki Yorumuna Eleştirel Bir Yaklaşım", *KTÜİFD*, c. 2, sy. 1, Bahar/2015, s. 89 - 121.

---

* Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Tefsir Anabilim Dalı, enesby_55@outlook.com

Giriş

Kur'an'da anlaşılamayan bir lafız veya konunun diğer ayetlerle tefsir edilmesine dair, diğer bir ifadeyle Kur'an'ın Kur'an'la tefsir¹ edilmesiyle ilgili örnekler Hz. Peygamber'in bazı uygulamalarında yer almaktadır.² Hz. Peygamber'in vefatından sonraki süreçte, müfessirler tarafından, anlaşılma problemi olan ayetlerin tefsirinde söz konusu uygulamanın devam ettirildiği görülmektedir. Bu metodun tefsirlerde uygulandığı görülse de, bunun bir tefsir usulü ve yöntemi olarak sistemli bir biçimde tefsirlerde işletildiğini söylemek mümkün değildir. Özellikle hicri 8. asra kadar, görebildiğimiz kadarıyla, herhangi bir tefsir mukaddimesinde veya Ulumu'l-Kur'an çalışmasında, ilke olarak böyle bir yöntemden bahsedilmemesi, bunu teyit ediyor görünmektedir. Bu durumun ilk olarak İbn Teymiyye (ö. 728/1328) tarafından ilkeleştirildiği ve ona göre en doğru tefsir yönteminin ilk basamağı olarak belirlendiği ifade edilebilir.³ Sonraki süreçte tefsir çalışmalarında bu yöntemin bir usul olarak genel kabul gördüğü, Tefsir Usulü ve Ulumu'l-Kur'an çalışmalarında yer aldığı, müfessirlerin uygulaması gereken bir usul olarak görüldüğü,⁴ hatta bir müfessirin metodunu araştıran akademik çalışmalarda da ilgili tefsirin önce bu yöntemle göre incelendiği görülmektedir.

İçinde yaşadığımız dönemin tefsir çalışmalarında mahut yöntemin

- 1 Burada ve çalışmamızın ilerleyen kısımlarında kullanılan "tefsir" kelimesi "yorum" anlamında kullanılmaktadır. Bize göre "Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri" bir tür yorumdur. Bunun gerekçesine dair çalışmada bazı açıklamalara yer verilecektir.
- 2 Bir örnek için bkz. Halid Abdurrahman el-Akk, *Usulü't-tefsir ve kavaiduh*, (Dimaşk: Daru'n-nefais, 1428/2007), s. 32.
- 3 Takiyyüdin İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usuli't-tefsir*, tahk., Adnan Zarzur, (byy., 1392/1972), s. 93.
- 4 Sırasıyla şu eserlere bakılabilir: Bedreddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi ulumi'l-Kur'an*, tahk., Ebu'l-Fadl ed-Dimyati, (Kahire: Daru'l-hadis, 1427/2006), s. 432; Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir es-Suyuti, *el-İtkan fi ulumi'l-Kur'an*, tahk., Fevvez Ahmed Zümerli, (Beyrut: Daru'l-kitabi'l-Arabi, 1432/2011), s. 853; Şah Veliyyullah ed-Dihlevi, *el-Fevzü'l-kebir fi usuli't-tefsir*, (Dimaşk: Daru'l-ğavsani, 1429/2008), ss. 131-132; Akk, *Usulü't-tefsir*, ss. 79-80; Müsâid b. Süleyman et-Tayyar, *Fusul fi usuli't-tefsir*, (Riyad: Daru İbnü'l-Cevzi, 1420/1999), s. 22; Ali b. Süleyman el-Ubeyde, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim, usuluh ve davabiduh*, (Riyad: Mektebetü't-tevbe, 1430-2010), s. 37; İzzet Derveze, *Kur'an'ı Anlamada Usul*, çev., Vahdet İnce, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2012), s. 170; Muhammed b. Lütfi es-Sabbağ, *Tefsir Usulü Araştırmaları*, çev., Ömer Dumlu, (İzmir: Anadolu Yayınları, 1999), s. 193; Mustafa Çetin, *Kur'an'ı Anlamada Usul*, (İzmir: Akyol Mabaacılık, 1980), s. 47; İbrahim Hilmi Karşlı, *Kur'an'ı Anlamaya Giriş*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), s. 92.

çok daha yoğun bir biçimde uygulandığı görülmektedir. Bununla birlikte en doğru tefsir yöntemi olarak takdim edilen bu yöntemin ihtiva ettiği güçlük ve göreceliklerin bir yöntem tartışması olarak, yaygın bir biçimde ele alınıp dile getirildiğini söylemek zordur. Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri önemli bir yöntem olmakla birlikte, içtihadî bir tefsir metodudur. Kapalı olan bir lafzın veya ayetin onu açıklayıcı olan ayetlerle ilişkisi müfessirin kendisi tarafından kurulan ilişkiye dayalıdır.⁵ Çalışmada ele aldığımız konu bu duruma da örneklik teşkil edecektir. Dolayısıyla mezkûr yöntem işletilirken bu durumun göz ardı edilmemesi gerektiğini düşünmekteyiz. Çalışmamıza böyle bir giriş yapmamızın gerekçesi ise, Mevdûdî'nin (1903-1979) Enfal 67 ve 68. ayetleri tefsir ederken uyguladığı yöntemin bu olmasıdır. Bir başka neden ise 68. ayete ilişkin değerlendirmelerde bulunan klasik dönem müfessirlerin, yorumlarını aynı yöntemle geliştirmiş olmalarıdır.⁶ Bu yorumlarda dikkat edileceği üzere müfessirler, ileri sürdükleri açıklamalarını kendilerince ilişkili olduğunu düşündükleri bir ayete dayalı olarak geliştirmişlerdir.

Mevdûdî'nin ilgili ayete yönelik tefsirinin özel olarak bir çalışmaya konu edilmesinin sebebi, onun geliştirdiği yorumun, tespit edebildiğimiz kadarıyla, kendisinden önce, incelediğimiz hiçbir müfessir tarafından yapılmaması ve bu yaklaşımın bazı akademik çalışmalarda ve meallerde kabul görmesidir.⁷ O, bu yaklaşımını temellendirirken Muhammed sûresinin Enfal'den daha önce indiğini iddia etmekte ve buna dair deliller serdetmektedir. Son dönemde, onun gibi, Muhammed sûresinin daha önce indiğini düşünen bazı müellifler bulunsa da⁸ onların, bu yaklaşımlarını herhangi bir gerekçeyle temellendirmeye gitmemeleri, konuyu Mevdûdî'nin yorumunu merkeze alarak incelemeyi gerektirmektedir. Muham-

5 Bkz. Tayyar, *Fusul*, s. 22; Mustafa Öztürk, "Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, sayı 2, (Adana 2008), ss. 1-20.

6 Çalışmanın sonunda bu yorumlar özet olarak aktarılacaktır.

7 Bkz. Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011), s. 324, 3. Dipnot; Mahmut Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, (Konya: Armağan Kitaplar Yayıncılık, 2013), s. 178; Mehmet Azimli, "Bedir Savaşı Çerçevesinde Bazı Mülahazalar", *Bilimname*, Cilt: 8, sayı: 18, (2010), s. 17.

8 Mevlana Muhammed Ali, Mevlana Muhammed Ali, *Kur'an-ı Kerim Tercümesi ve Meali*, çev. Ender Gürol, (Dublin: Ahmediyya Anjuman Isha'at Islam Lahore, 2008), ss. 29, 361-362, 956; Mehi Bazergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, çev. Yasin Demirkıran- Mela Muhammed Feyzullah, (Ankara: Fecr Yayınevi), 1998, s. 121.

med sûresinin Enfal'den önce indiği düşüncesi ve buna dayalı olarak Enfal 67-68. ayetlere yönelik yapılan bu tefsirin bazı güçlükler ve teolojik problemler içeriyor olması da, konuyu ve bu tefsiri özel olarak irdelemeyi gerekli kılmaktadır. Çalışmada Mevdûdî'nin ilgili ayete yönelik yaptığı tefsir, tasviri bir yaklaşımla anlatılacak ve bu tefsirin oluşturduğu güçlükler dile getirilecektir. Bu süreçte Mevdûdî'nin kendi tefsirini geliştirirken atıf yaptığı ve bir anlamda ilgili tefsirine meşruiyet kazandırdığı Cessâs'ın (ö. 370/981) bu konuya dair yaklaşımını ele alıp değerlendireceğiz. Ayrıca söz konusu tefsirin oluşturduğu güçlükler, çalışmamızda, başta ortaya çıkan teolojik problemlerin yanı sıra Muhammed sûresinin nüzul tarihine dair rivayetler, iç bütünlüğü ve bu sûre bağlamında nakledilen sebeb-i nüzuller dikkate alınarak temellendirilmeye çalışılacaktır. Daha sonra erken dönemden itibaren önde gelen müfessirlerin Enfal 68. ayete yönelik tefsirleri aktarılıp bir değerlendirmeye gidilecektir. Makaledeki öncelikli amacımız Enfal 68. ayetin Muhammed 4. ayetle tefsir edilmesi sebebiyle ortaya çıkan probleme dikkat çekmektir.

Mevdudî'nin Enfal 67 ve 68. Ayetleri Tefsiri

Konunun daha iyi anlaşılması için öncelikle Enfal 67. ve 68. ayetlerin meallerini vermek uygun olacaktır: *Bir peygamberin savaşta/yeryüzünde kâfirlere karşı ezici bir üstünlük sağlamadıkça esir alması ve esirleri fidye karşılığı serbest bırakması söz konusu olamaz. (Ey Müminler!) Siz gelip geçici dünya menfaatlerine tamah ediyorsunuz. Oysa Allah ahiretteki mükâfata nail olmanızı ve bunun için çalışmanızı istiyor. (Unutmayın ki) Allah üstün kudret sahibidir; her hükmü ve fiili mutlak isabetlidir. Allah'ın önceden takdir ettiği Kitabı/hükmü olmasaydı esirleri serbest bırakma karşılığında aldığınız fidye sebebiyle müthiş bir azaba uğradınız.*⁹

Mevdûdî burada müfessirler tarafından, Müslümanların fidye almaları sebebiyle azarlanmaları konusunda bazı rivayetler nakledildiğini belirtmektedir. Rivayetlere göre, Bedir'de alınan esirlerin durumu hakkında Rasûlullah ashabıyla istişare etmiş ve iki kanaat ön plana çıkmıştır. İlki, esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılmaları yönündeyken ikincisi ise öldürülmeleri yönündedir. Hz. Peygamber, ilk görüşü tercih etmiş ve bunun üzerine Allah, söz konusu ayetleri indirmiştir. Böyle bir mukad-

9 Çeviride kendi tasarruflarımız olmakla birlikte şu mealden istifade edilmiştir. Bkz. Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), s. 252.

dimededen sonra Mevdûdî, bu yorumun bazı itirazlara açık olduğunu ifade etmektedir. Ona göre burada iki problem vardır. Birincisi, müfessirlerin 68. ayette ifade edilen, Allah'ın önceden geçen Kitabı'nın/hükmünün ne olduğu hususunda uygun bir açıklama getirememeleridir. Bu açıklamalar arasındaki bir görüşe göre bu, Allah'ın önceden takdir ettiği bir kaderiyken, bir başka yaklaşıma göre de, Allah'ın henüz bir emir göndermemesine rağmen ganimetleri helal kılmayı dilemesidir. Hâlbuki hakkında apaçık bir emir gelmedikçe hiçbir şey helal olmaz. İkinci güçlük ise şöyledir: Bu açıklamaya göre Hz. Peygamber ve ashabı fidye almakla günaha girmiş olmaktadırlar. Mevdûdî bu güçlükleri dile getirdikten sonra kendi tefsirine geçmektedir.

Ona göre, Allah Müslümanları Muhammed sûresi 4. ayette yer alan emri uygulamadıkları için itaba tabi tutmaktadır: *Kâfirlerle karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun! Nihayet onları iyice sindirince bağı sıkıca bağlayın. Ondan sonra (esirleri) artık ya bir lütuf olarak bırakın ya da (onlar) karşılığında fidye alırsınız.* Burada yanlış olan nokta Müslümanların “onları iyice vurup sindirince” şartını tam anlamıyla yerine getirmemeleridir. Çünkü Bedir savaşında müşrik ordusu geri çekilmek zorunda kaldığı sırada Müslümanların çoğu ganimet toplamaya ve esir almaya başladılar. Devamla Mevdûdî aslında ayette şunun kastedildiğini ifade etmektedir. Bu nedenle Allah –Peygamber’i değil- Müslümanları şu şekilde azarlamaktadır: “Ey Müslümanlar! Siz henüz peygamberin görevini tam anlamıyla kavrayamadınız. Onun gönderilişinin asıl gayesi küfrün gücünü kırıp yerle bir etmektir. Fakat siz yine dünyevi kazançlara kapıldınız. Ganimet toplamaya ve esirler almaya başladınız; bunun da arkasından ganimetlerin paylaşılması konusunda tartışmaya giriştiniz. Eğer size daha önceden fidye almak¹⁰ konusunda izin vermemiş olsaydık (Muhammed 4) sizi şiddetli bir azaba uğrattırdık. Mevdûdî yaptığı bu açıklamayı Cessâs’ın *Ahkamu'l-Kur'an* adlı eserinde kabul ettiğini, dolayısıyla yukarıdaki yorumun düşünölmeye değer olduğunu ifade etmektedir. Yanı sıra Mevdûdî bu yaklaşımını İbn Hişam (ö. 218/833)’ın Sire’sindeki bir rivayetin desteklediğini vurgulamaktadır.¹¹ Böylelikle önceden indirilmiş olan Mu-

10 İstifade ettiğimiz Türkçe tercümede, burası “fidye vermek” olarak çevrilmiştir. Tefsirin İngilizce çevirisinde “taking ransom” ifadesi yer almaktadır. Bkz. S. Abu'l A'lâ Maududî, *The Meaning Of The Qurân*, çev., Muhammad Akbar, (Lahore: Shahalam Market, tsz.), VIII, 156. Buna göre fidye almak olarak çevirdik ki ayetin manası da bu yöndedir.

11 Buraya kadar özetlediklerimizin tamamı için bkz. Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev.,

hammed 4. ayette, “iyice egemen konuma gelinceye kadar kâfirleri öldürün” şeklinde ifade edilen hükme müminler Bedir savaşında uymamış, kâfirlerin tamamını orada öldürmemiş ve esir toplamaya başlamışlardır.

Genel olarak ilgili ayetlere yönelik söz konusu yorumu aktardıktan sonra Mevdûdî'nin bu yaklaşımını özet halinde şöyle ifade edebiliriz. a) Enfal 68. ayette yer alan Kitab/hüküm ifadesinden neyin kastedildiğine dair müfessirler istikrarlı bir açıklama getirememişlerdir. b) Müfessirlerin yaklaşımına göre itab Hz. Peygamber ve ashabına yöneliktir. Hâlbuki ayette Hz. Peygamber değil, Müslümanlar itaba uğratılmaktadır. Çünkü onlar Muhammed 4. ayette ifade edilen “onları iyice vurup sindirin” emrine riayet etmemişlerdir. c) Buna göre Muhammed sûresi Enfal 67-68. ayetlerden önce inmiştir. d) Bedir savaşında Müslümanlar buradaki izne göre ganimet ve esir almaya başlamışlardır, aksi halde açıkça izin bulunmadıkça hiçbir şey helal olmaz. Dolayısıyla 68. ayette ifade edilen “önceden geçen Kitab/hüküm” de Muhammed 4. ayette yer alan esir almanın serbest kılındığına dair verilen sözdür. Mevdûdî burada Muhammed sûresinin önceden indiğini ve özellikle itabın müminlere yönelik olduğu hususunda Cessâs'ın da bu görüşte olduğunu iddia etmektedir. Buna göre öncelikle, bu yaklaşımın bizce, doğurduğu bazı zorluklar dile getirilecek, Cessâs'ın bu konudaki yaklaşımı belirlenecek ve Mevdûdî'nin, Muhammed sûresinin önce indiğine dair görüşünün gerekçesi zikredilecektir. Daha sonra Muhammed sûresinin ne zaman nazil olduğu meselesine ve Enfal 68. ayetteki Kitab/hükümün muhtemel tefsirlerine geçilecektir.

Mevdûdî'nin Yaklaşımının Doğurduğu Zorluklar

Öncelikle dikkat edilirse Mevdûdî, Enfal 68. ayetteki itabın muhatabının Hz. Peygamber değil müminler olduğunu düşünmektedir. Bu, hem ayetin zahirine hem de Bedir savaşında olan vakıaya aykırı düşmektedir. Ayette açıkça Hz. Peygamber'in öncelikle muhatap alındığını söyleyebiliriz. Çünkü Bedir savaşına komuta eden, Müslümanları yönlendiren ve esir alınmasına karşı çıkmayan ve hatta savaş öncesinde esir alınmasına teşvik eden bizzat Hz. Peygamber'dir, denilebilir. Dolayısıyla itabın Hz. Peygamberi de kapsamaması gerektiğini düşünüyoruz.

Muhammed Han Kayanî ve diğerleri, (İstanbul: İnsan Yayınları, tsz.), II, 184-185. İbn Hişam'ın naklettiği rivayet için de bkz. İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebevi*, (Beyrut: Daru'l-kitabi'l-Arabi, 1410/1990), II, 271.

Muhammed 4. ayetin önce indiğini kabul ettiğimiz takdirde şu problemlerden bahsedebiliriz. Bu ayette “*egemen konuma gelinceye kadar/ انحنان*”¹² kâfirlerin boynunun vurulması emredilmektedir. Mesele ayetteki bu ifade üzerinde düğümlenmektedir. Ayetteki şart iki şekilde anlaşılabilir: a) Savaş esnasında egemen konuma gelmek ve b) genel olarak yeryüzünde egemen konuma gelmek. Rasûlullah’ın da bu şartı her iki durumdan biriyle anlaması mümkündür. İlk sıktaki durumun ayetin kastettiği şey olduğunu ve Hz. Peygamber’in de buna uygun, yani “savaşta egemen konuma gelerseniz esir alabilirsiniz” şeklinde anladığını var sayarsak o, Bedir’de kırıcı bir üstünlük elde edince ashabının esir almasına müsaade etmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber ve ashabının her hangi bir itabı hak etmemeleri gerekmektedir. Çünkü ayete uygun davranmış olmaktadırlar. Bu durumda Enfal 67’de bildirilen itab anlamsız ve gereksiz kalacaktır. Fakat Enfal 67’deki itab gerçekleşmiş ve bu ayette açıkça “yeryüzü/ الارض” ifadesi zikredilmiştir. Bu durumda da Hz. Peygamber Muhammed 4. ayetteki “*egemen konuma gelinceye kadar/ انحنان*” ifadesini savaşla sınırlayarak bu emri yanlış anlamış olmaktadır. Hz. Peygamber’in herhangi bir ayeti veya hükmü yanlış anlaması imkânsızdır. Nitekim Kur’an’da vahyedilenlerin beyanının/açıklamasının ona öğretildiği bildirilmektedir.¹³ Dolayısıyla bu ihtimal doğru gözükmemektedir. İkinci bir ihtimal olarak Rasûlullah, Muhammed 4. ayeti doğru anlamış, diğer bir ifadeyle ayetteki “*egemen konuma gelinceye kadar/ انحنان*”, ifadesini genel olarak yeryüzünde bir egemenlik olarak anlamıştır. Fakat Rasûlullah Bedir’de, savaş esnasında kırıcı bir üstünlük elde etmiş olsa da, yeryüzünde genel olarak bir egemenlik elde etmeden esir alınmasına izin vermiş ve bunları da fidye karşılığı serbest bırakmaya karar vermiştir. Dolayısıyla Enfal 67. ayetteki itab gerçekleşmiştir. Böyle düşünüldüğü takdirde Rasûlullah ve ashabı daha önceden belirtilen bir emre uygun davranmayarak açıkça Allah’ın emrine, bir ayetine muhalefet etmiş olacaklardır. Hz. Peygamber’in Allah’ın önceden bildirdiği bir hükmüne aykırı davranması mümkün olabilir mi? Bu açıdan bakılınca söz konusu yaklaşımın da güçlükler oluşturduğu söylenebilir.

12 Bu kelime bir işte aşırıya gitmeyi, mübalağa yapmayı ifade etmektedir. Arapçada “انحنته معرفة” ifadesinin bulunduğu aktarılmaktadır. Buradaki anlam, “Bilerek onu öldürdüm” demektir. Bkz. Ebu Ca’fer b. Muhammed et-Taberi, *Câmiu'l-beyan an tevilî ayi'l-Kur’an*, thak., İslam Mansur Abdülhamit ve diğerleri, (Kahire: Daru'l-Hadis, 1431/2010), V, 777. Buna göre ayette, kelime, “savaşta kâfirlerin tamamını öldürün, onlardan hiç kimseyi sağ bırakmayın” anlamına gelmektedir.

13 Kıyamet 75/19

Bir başka eleştiri olarak şu yöneltilebilir: Esirlerin fidyeyle veya karşılıksız olarak serbest bırakılacaklarına dair bir hüküm içeren Muhammed 4. ayetin daha önce inmiş olması, Rasûlullah'ın, esirlerin ne yapılacağı meselesi hakkında ashabıyla istişare yapması şeklindeki tarihsel vakıya aykırı düşmektedir. Eğer esirler hakkında bir hüküm içeren ayet varsa Rasûlullah'ın bu durumda istişare yapmaması ve derhal o hükmü uygulaması beklenirdi.¹⁴ Rivayetlere göre Rasûlullah ashabıyla istişare yapmış, buradan çıkan karara göre hareket etmiştir. Kaynaklarda konuyla ilgili haberlerin ayrı ayrı kanallarla birçok sahabiden nakledildiği görülmektedir.¹⁵

Mevdûdî'nin yaklaşımı temelde Muhammed sûresinin Bedir savaşından önce indiği kabulüne dayanmaktadır. Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız durumlara göre bu kabul sorunlu gözükmektedir. Ayrıca Muhammed sûresinin Bedir savaşından önce indiği meselesi kesin değildir. Görebildiğimiz kadarıyla, klasik kaynaklarda Muhammed sûresinin Bedir savaşından sonra indiğine dair neredeyse ittifak vardır. Fakat sûrenin iç bütünlüğüne bakıldığında burada onun Bedir savaşı öncesi indiğini düşündürülen güçlü göstergeler bulunmaktadır. Çalışmanın ilerleyen kısmında bu mesele detaylı olarak ele alınacak olup, Muhammed sûresinin önce indiği kabulü temele alınarak yapılan mezkur yorumda, Mevdûdî'nin Cessâs'a atıf yapması sebebiyle onun görüşünü, klasik tefsirler arasında farklı bir yaklaşım olarak şimdilik istisna tutabiliriz. Cessâs'a yapılan bu atıf onun görüşünün tam olarak ne olduğunu belirlemeyi gerektirmektedir.

---

14 Muhammed et-Tahir ibn Âşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, (Tunus: Daru Sahnun, tsz.), V, 73. İbn Âşur'la birlikte bizim için de geçerli olan bu eleştiriye şu açıdan itiraz edilebilir: Muhammed 4. ayette esirler hakkında tek bir hüküm yoktur. Onların ya karşılıksız ya da fidyeyle serbest bırakılabilecekleri hususunda muhayyerlik vardır. Hz. Peygamber bu iki hükümden hangisini uygulayalım diyerek ashabıyla istişare etmiş olabilir. Fakat konuyla ilgili rivayetlere bakıldığında ne Hz. Peygamber ne de sahabiler bu ayete herhangi bir şekilde atıfta bulunmaktadırlar. Ayrıca "ishan" gerçekleşinceye kadar onların boyunlarını vurun yönünde önceden bildirilen bir hüküm olsaydı, bu hükme Hz. Peygamber açıkça muhalefet etmez, esir almaz, ya da alınanları derhal öldürürdü, şeklindeki itirazımız geçerliliğini korumaktadır.

15 Senetlerin ilk ravileri olarak Abdullah İbn Mes'ud, Ebu Hüreyre, Abdullah İbn Ömer, Enes b. Malik, İbn Abbas, Hz. Ali, Hz. Ömer ve Ebu Eyyüb el-Ensari görülmektedir. Rivayetlerin tamamı için bkz. Taberi, *Cami'*, V, 779-781; İbn Ebi Hatim er-Razi, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, tahk., Es'ad Muhammed et-Tayyib, (Riyad: Mektebe nizarî'l-baz, 1417/1997), V, 1730-1733; Ebu'l-Fida İsmail b. Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, tahk., Mustafa es-Seyyid Muhammed ve diğerleri, (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1421/2000), VII, 119-121.

Cessâs'ın Enfal 67 ve 68. Ayetleri Tefsiri

Cessâs (ö. 370/981), ayetlerin tefsirine, Hz. Ömer (ö. 23/644), Ebu Hureyre (ö. 58/678), Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652-53) ve İbn Abbas (ö. 68/687-88)'tan gelen esirlerin durumu konusunda yapılan istişareyle ilgili haberleri naklederek başlamaktadır. Aktardığı bir rivayete göre Enfal 68. ayet Müslümanların ganimet almalarından dolayı inmiştir. Diğer bir rivayete göre ise, ayetteki tehdit Müslümanların Hz. Peygamber'e fidye almasını teklif etmeleri ve onu buna yönlendirmeleri hakkındadır. Cessâs ayetteki, "aldıklarınızdan dolayı" kaydına dayanarak ilk görüşün ayetin manasına daha uygun olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte o, ayetteki va'din Rasûlullah'a yönelik olmasının imkânsız olduğunu düşünmekte ve buna, onun ancak vahiyle konuştuğunu bildiren ayeti¹⁶ delil getirmektedir.

Cessâs'ın ifadelerine göre, bazı insanlar ayetteki itabın, fikri bir içtihata dayalı olmasından dolayı Hz. Peygamber'i de kapsamasını caiz görmektedir. Yine bazıları, Hz. Peygamber'in, küçük bir masiyet olduğu halde Müslümanlara fidye almalarını mübah kılmasına, bundan dolayı da Allah'ın Hz. Peygamberi ve Müslümanları itaba tabi tutmasına cevaz vermektedirler. Nitekim Cessâs'a göre, bir hadiste ganimetlerin Hz. Peygamber'den önce kimseye helal olmadığı zikredilmiştir. Bu ayetin, "Hiçbir peygambere caiz değildir..." kısmı da buna delalet etmektedir. Önceki peygamberlerin şeriatlarında ganimetler haramdı. Bizim peygamberimizin şeriatında ise ganimetler "ishan" gerçekleşinceye kadar haram kılınmıştı. Bunun zahiri, "ishan" gerçekleştikten sonra ganimet ve esirlerin helal olmasını gerektirmektedir. Müslümanlar Bedir günü Allah'ın şu ayetinin hükmü gereğince müşrikleri öldürmekle emrolunmuşlardı: "...Vurun onların boyunlarını, vurun onların parmaklarını (kollarını)"¹⁷ Yine şu ayet de bunu emretmekteydi; "Kâfirlerle karşılaşınca vurun başlarını! Taki "ishan"ı gerçekleştirince (tam bir egemenlik) esir alın..."¹⁸ O zaman müşrikleri öldürmek farzdı. Fidyeye, onlara karşı "ishan" gerçekleşince mübah olur. "İshan"dan önce fidye almak yasaktır. Fakat Hz. Peygamber'in ashâbı Bedir günü ganimet topladılar, esir aldılar ve onlara karşı fidye talep ettiler. Onların bu davranışları, bu hususta Allah'ın onlara verdiği emre

16 Necm 53/3

17 Enfal 8/7

18 Muhammed 47/4

muhaliftir. İşte bundan dolayı Allah Hz. Peygamber'in yerine onları itaba tabi tuttu.

Cessâs, ayetin tefsirine devamla, siyer ve megazi ravilerinin Rasûlullah'ın "ishan"dan sonra müşriklerden fidye aldığı hususunda ihtilaf etmediklerini belirtmektedir. Ona göre, müşriklerden her biri, ya fidyeyle serbest kalmış ya da öldürülmüştür. İşte bu durum, Enfal 67. ayetteki fidye ve esir alma yasağının 68. ayetle nesh olmasını gerektirir.

Cessâs, 68. ayetteki kitap/hüküm kelimesiyle ilgili olarak ise, çeşitli rivayetleri ve görüşleri naklettikten sonra Mücahid (ö. 103/721)ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)'nin görüşlerini aktarmakta ve bunun doğru olduğunu düşünmektedir. Bu görüşe göre, Allah'ın önceden hiçbir topluluğa ganimet almanın haram olduğunu bildirmeden, bu işi yapmalarından ötürü onlara azap etmeyeceğine dair hükmü vardır. Çünkü bu hususta Müslümanlara Allah önceden haram hükmü indirmemişti. Müslümanlar önceki peygamberlerin ümmetlerine ganimet almanın haram olduğunu ve bu hükmün kendi zamanlarına kadar baki kaldığını bilemediler. Bu sebeple zanna dayalı olarak ganimetlerin mubah olduğunu düşündüler. Nitekim onlara önceden Hz. Peygamber tarafından da ganimetlerin hem kendilerine hem de öncekilere haram olduğuna dair ne bir söz söylenmiş ne de bir haber anlatılmıştır. Bu sebeple onların buradaki hataları azabı gerektirecek bir günah değildir.¹⁹

Cessâs'ın, buraya kadar özetlemeye çalıştığımız açıklamalarını üç kategoride değerlendirmek mümkündür:

a) Mücahid ve Hasan-ı Basri'nin konuyla ilgili görüşleri aktarıldıktan sonra, Hz. Peygamber'in Müslümanlara ganimetlerin kendilerine ve önceki ümmetlere haram kılındığına dair bir bilgi vermediği, bu sebeple Müslümanların Bedir'de ganimet toplayıp esir aldıkları ve hataya düştükleri ifade edilmektedir. Bu yaklaşımda, Hz. Peygamber'in bile bile Müslümanların hata yapmalarına göz yumması, savaşta onları, ganimet ve esir toplamamaları hususunda uyarmaması söz konusudur. Kaynaklarda aktarılan bazı rivayetler Cessâs'ın bu yaklaşımını göreceli hale getirmektedir. Mesela, Bedir'den önce Abdullah b. Cahş (ö. 3/624) seriyyesi olmuş, bu seriyyede iki esirle birlikte ganimetler elde edilmiştir. Abdullah b. Cahş

19 Buraya kadar aktardıklarımızın tamamı için bkz. Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razi el-Cessâs, *Ahkamul-Kur'an*, tahk., Muhammed Sadık Kamhavi, (Beyrut: Daru İhyai't-turasi'l-Arabi, 1412/1992), IV, 259-260.

ganimetleri kendi reyine göre taksim ederek beşte birini Allah Rasûlune ayırmış ve diğerlerini de seriyyeye katılanlar arasında paylaşmıştır.²⁰ Bu ganimet alımına Hz. Peygamber'in herhangi bir itirazı nakledilmemektedir.²¹ Ayrıca Hz. Peygamber Ebû Sufyan'ın Şam'dan ticaret kervanıyla döndüğü haberini alınca ganimet elde edebilecekleri müjdesiyle ashabını kervana saldırmaya teşvik etmiştir.²² Yine bazı rivayetlerde, Rasûlullah'ın Bedir günü ganimet ve esir alınmasına yönelik bazı sözleri aktarılmaktadır. Bu rivayetlere göre o, "Kim şöyle şöyle yaparsa onlar onundur", "Kim müşriklerden birini öldürürse ona şunlar vardır. Kim bir esir getirirse ona bunlar vardır" buyurmuştur.²³ Bu rivayetler Hz. Peygamber'in Enfal 67, 68 ve 69. ayetler inmeden önce savaş için ashabını ganimet ve esir almaya teşvik ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla ganimetlerin açıkça helal kılındığını ifade eden Enfal 69. ayet öncesinde Rasulullah'ın ganimet aldığı ve buna teşvik ettiği söylenebilir. Nitekim Enfal 67. ayetin muhtevası ganimet almanın haram olduğunu değil, belli bir süreye kadar alınmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

b) Cessâs Bedir günü Müslümanların, Allah'ın hükmüne karşı geldiklerini ifade etmektedir. Burada delil olarak Enfal 7. ayet ve Muhammed 4. ayeti göstermektedir. Mevdûdî de muhtemelen buradaki açıklamalardan esinlenerek Enfal 68. ayetteki "Kitab/hüküm" kelimesini Muhammed 4. ayetle açıklamakta ve Müslümanların buradaki "İshan gerçekleşinceye kadar kafirleri öldürün" ayetine muhalif davrandıklarını düşünmektedir. Cessâs'ın, ilgili yorumuna Muhammed 4. ayeti delil olarak sunması, bu sûrenin Enfal 67 ve 68. ayetlerden önce indiği düşüncesini kabul ettiğini göstermektedir. Çünkü Muhammed 4. ayet Bedir savaşından önce inmeli ki, burada önceden bildirilen hükme, Bedir'de Müslümanlar muhalefet etmiş olsunlar. Ancak Muhammed sûresinin 4. ayeti hakkında Cessâs'ın

20 İbn Hişam, *es-Sire*, II, 243-245.

21 İbn İshak'tan gelen bir rivayette, Hz. Peygamber'in bu kervana saldırılmasına ve ganimet alınmasına kızdığı belirtilmekte, gerekçe olarak da bunun haram aylar içerisinde yapılmış olduğu gösterilmektedir. Bkz. İbn Hişam, *es-Sire*, II, 245-246. Her ne kadar Rasûlullah bu kervana saldırmaya ve ganimet alımına karşı çıksa da, bunun sebebi ganimet almanın haram olması değil, bu durumun haram aylar içerisinde yapılmış olmasıdır.

22 Ebu'l-Feth Muhammed b. Seyyidi'n-Nâs, *Uyunu'l-eser*, (Medine: Mektebetü daru'd-turas, tsz.), I, 378.

23 Detaylı bilgi için bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, VII, 10.

açıklamaları bu duruma uygun düşmemektedir.²⁴

Cessâs, Muhammed sûresi 4. ayetin tefsirinde, bu ayetin zahirinin öldürmeyi vacip kıldığını, diğer hususların ancak “ışhan”dan sonra geçerli olduğunu söyler. Bu durumun benzerinin Enfal 67. ayette zikredildiğini ifade ettikten sonra, hem Enfal 67. ayet hem de Muhammed 4. ayetle ilgili olarak, daha sonra değerlendireceğimiz, İbn Abbas’tan nakledilen rivayeti aktarır. Rivayete göre, Enfal 67. ayet indiğinde o gün müminler zayıf ve güçsüzdü. Onun için ölüm emri vacip kılınmıştı. Fakat daha sonra Müslümanlar güç kuvvet kazanınca, Allah esir toplayabileceklerine ve bunlara karşı fidye alabileceklerine dair hükmü ihtiva eden Muhammed 4. ayeti indirmiştir.²⁵ Görüldüğü üzere ilgili rivayeti naklederek Cessâs, Muhammed 4’ün Enfal 67’den sonraki bir zamanda indiğini kabul etmek-

24 Çalışmamızın devamında Muhammed 4. ayetin Enfal’den sonra inmiş olmasının imkanına dair değerlendirmeler yapılacak olmakla birlikte, burada Cessâs’ın Enfal 7. ayeti delil olarak zikretmesi ve dolayısıyla mezkur ayete muhalif davranıldığını iddia etmesi bu ayetin de değerlendirilmesini gerektirmektedir. Razi, böyle bir değerlendirme nakletmektedir. Buna göre; Allah Hz. Peygamber’e ve Müslümanlara Enfal 12. ayetle müşrikleri öldürmelerini emretmişti; fakat onlar Bedir’de bunu yerine getirmeyerek günah işlemişlerdir. Razi’nin verdiği cevaba göre; Enfal 12. ayetteki hitap sadece Müslümanlardır. Çünkü Hz. Peygamber’in müşriklerle savaşma mecburiyeti yoktur. Dolayısıyla günahı sahabiler işlemiştir. Şayet emir Hz. Peygamberi de kapsayacak olursa, durumu Razi şöyle açıklamaktadır. Savaşın başında Müslümanlar Rasûlullah’la beraberlerdi. Ancak müşrikler kaçmaya başlayınca, onun yanından ayrıldılar ve müşriklerin peşinden gittiler. Bu esnada Rasûlullah’ın haberi olmadan esir aldılar ve onun huzuruna getirdiler. Bu durumda da onların öldürülmesini Rasûlullah emretmemiştir; çünkü Enfal 12. ayetteki öldürün emri savaş esnasında geçerlidir. Esirler onun huzuruna getirilince savaş sona ermişti. Bkz. Fahreddin er-Razi, *Mefatihul-ğayb*, (Beyrut: Daru’l-kütübî’l-İlmi, 1401/1981), XIII, 205-207. Enfal 12. ayet dikkate alınarak gerek Müslümanların gerekse de Hz. Peygamber’in bu ayete Bedir savaşında muhalefet ettiklerini iddia etmek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca cevap mahiyetinde Razi’nin ifadeleri de siyer kaynaklarındaki bilgilere uygun düşmemektedir. Enfal sûresinin iniş sebebine bakıldığında gerekçesinin ganimet paylaşımındaki tartışma olduğu görülmektedir. Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, VII, 5-6. Dolayısıyla sûrenin Bedir savaşından sonra indiğini söyleyebiliriz. Nitekim bu yaklaşımı benimsemekle birlikte Mevdûdî’nin tespitlerine göre, sûrenin bir defada ve aynı zamanda indirilmiş olması muhtemeldir. Fakat bazı ayetler sonradan indirilmiş ve konu bütünlüğünden dolayı bu sûreye yerleştirilmiş olabilir. Her halükarda sûrenin herhangi bir yerinde bu sûrenin birkaç bölümden oluşan bir derleme olduğunu gösteren herhangi bir işaret yoktur. Bkz. Mevdûdî, *Tefhim*, II, 137. Enfal sûresinin Bedir savaşından sonra indiği kabulünden hareketle, Bedir savaşında sahabilerin ve Hz. Peygamber’in Enfal sûresindeki herhangi bir ayete bile muhalif davrandıklarından söz etmenin mümkün olmadığı sorucuna varılabilir.

25 Cessâs, *Ahkamul-Kur’an*, V, 268-269.

tedir. Açıklamaların devamına bakıldığında durum daha da netlik kazanmaktadır. Daha sonra Cessâs, Muhammed 4. ayetin nesh olup olmadığı meselesine geçmekte ve bazı görüşler nakletmektedir. Bu görüşlerden birinin sahibi olan Süddî'ye göre Muhammed 4. ayet, Tevbe 5. ayetle nesh olmuştur. Cessâs ise gerek Muhammed 4. ayetin gerekse de Enfal 67. ayetin mensuh olmadığını belirtmektedir. Çünkü ona göre bu ayetlerde ilkin öldürme emredilmekte ve ancak "ishan" gerçekleşikten sonra esir ve fidye alınabileceği ifade edilmektedir. Tabi bu durum İslam'ın ilk yıllarındaki zayıflık durumları söz konusu olduğunda geçerlidir. Cessâs Medine döneminin ilerleyen yıllarında Hz. Peygamber'in fidyeler aldığına ve bazı kişileri öldürdüğüne dair rivayetleri naklettikten sonra, daha sonra inen Tevbe 5. ve 29. ayetleri dikkate alarak onlardan fidye ve esir almayı onaylayan ayetlerin mensuh olduğu benimsemektedir.²⁶ Burada Cessâs'ın, Kur'an'ın tedricilik metoduna uygun bir nesh anlayışını benimsediği söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, Müslümanların zayıf olduğu ilk yıllarda ölüm emrinin geçerli olduğunu, daha sonra "ishan" gerçekleştiğinde esir ve fidye alınabileceğini, ilerleyen süreçte de artık bu hükümler mensuh olup onlarla Müslüman oluncaya ya da cizye verinceye kadar savaşılmamasının gerekliliğini düşünmektedir. Dikkat edilecek olursa ayetler arasındaki bu kronolojik devamlılığı Cessâs, İbn Abbas'tan nakledilen rivayeti merkeze alarak sağlamaktadır. Dolayısıyla Cessâs, Enfal sûresinin, Muhammed sûresinden önce indiğini kabul etmektedir. Fakat onun, Enfal 67. ayetin tefsirinde Müslümanların muhalefet ettiklerini söylediği hüküm için Muhammed 4. ayeti delil olarak getirmesi bu durumla uygunluk arz etmemektedir. Nitekim bu yaklaşıma göre Muhammed 4. ayetin önceden inmiş olması gerekmektedir. Dolayısıyla, Mevdûdî'nin daha çok dikkate aldığı kısım olduğunu düşündüğümüz Cessâs'ın buradaki yaklaşımları, onun tefsirinde bütünlük oluşturmamaktadır.

c) Cessâs, Enfal 68. ayetteki "Kitab/hüküm" kelimesiyle ifade edilen Allah'ın önceden geçen hükmünün ne olduğuna dair Hasan-ı Basri ve Mücahid'den kendisinin de kabul ettiği bir görüş nakletmektedir. Cessâs'ın aktardığına göre bu hüküm, Allah önceden, bir topluluğa ganimet almanın haram olduğunu bildirmeden, onlara bu işi yapmalarından dolayı azap etmeyeceği hükmüdür. Taberi'nin tefsirine bakıldığında Hasan-ı Basri'den iki farklı yorum nakledilmektedir. İlki yukarıdaki yorum olmakla birlikte diğeri, Allah'ın Bedir ehline ayrıcalık tanınması ve onlardan hiçbirine azap

26 Cessâs, *Ahkamul-Kur'an*, V, 269-271.

etmeyeceğine dair önceden bir hükmünün olmasıdır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacağı üzere, bu yaklaşımın hadis kaynaklarında temelleri vardır. Ancak buradaki iki farklı yaklaşımdan, Hasan-ı Basri'nin tek bir yaklaşımı benimsemediği ve bu hususta farklı yorumlar sergilediği anlaşılmaktadır. Mücahid de iki farklı yaklaşım benimsemektedir. İlkine göre, Allah Bedir ashabına azap etmemek gibi bir ayrıcalık tanımıştır. Diğeri ise, Allah'ın cehaletten dolayı hata yapan topluluğa azap etmeyeceğine dair önceden geçen hükmüdür. Mücahid bu yaklaşımını Tevbe 115. ayet ile desteklemektedir: *"Allah bir topluluğu doğru yola ilettikten sonra, neleri yapacakları ve nelerden kaçınacakları hususunda gerekli açıklamalarda bulunmadıkça onları günahkar saymaz. Şüphesiz Allah her şeyi bilir."*²⁷ Dolayısıyla Mücahid de iki farklı yorumu benimsemektedir. Ancak onun bu ikinci yaklaşımından anlaşıldığı üzere, Bedir ashabının hata etmelerine neden olan ve bilmedikleri şey, Cessâs'ın anladığı gibi, ganimet almanın haram olduğu değildir. En azından bu şekilde kesin bir yargıda bulunmak zordur. Aksine bize göre, onlar ganimetin helal olduğunu düşünüyorlardı; fakat "ishan" gerçekleşinceye kadar bunun yasak olduğunu bilmiyorlardı. Ayrıca önceden bunu bildiren herhangi bir hüküm olmadığı için Hz. Peygamber de bu yasağı bilmiyordu. Aksi halde önceden bildirilmiş olan bu hükme göre davranması, Bedir'de kesinlikle esir alınmasına müsaade etmemesi, Nadr b. Haris (ö. 2/624) ve Ukbe b. Muayt (ö. 2/624)'a yaptığı gibi tüm esirlerin öldürülmesi emrini vermesi gerekirdi. Bizce, önceden "ishan" ayeti gelinceye kadar esir almanın yasak olduğunu bildiren bir ayet bulunmadığından sadece içtihatlarına dayalı olarak Hz. Peygamber ve Müslümanlar esir alarak hata etmişlerdir. Bu konuda önceden bir ayetin bulunmaması da onların azaba uğratılmamalarının bir gerekçesi olmuştur, denilebilir.

Sonuç olarak, Enfal 67 ve 68. ayetlerin tefsiriyle ilgili olarak Mevdûdî'nin referans aldığı Cessâs'ın yaklaşımları da birtakım güçlükler oluşturmakta ve bazı kısımlar, Muhammed 4. ayetin tefsiriyle tutarsızlık arz etmektedir. Ancak Cessâs'ın Enfal 68. ayetteki önceden geçen hükmü, açıkça Muhammed 4. ayetle açıklamamasına rağmen, Mevdûdî'nin, burayı Muhammed 4. ayetle açıklaması ve buna gerekçe olarak bu sûrenin Enfal sûresinden önce indiğini ileri sürmesi, Muhammed sûresinin kronolojik olarak ne zaman indiğinin tahkik edilmesini gerektirmektedir.

---

27 Taberi, *Câmi'*, V, 780-784.

Muhammed Sûresi'nin Nüzûl Zamanı

Enfal 67 ve 68. ayetlere ilişkin yorumunu, daha önce indiğini düşündüğü Muhammed 4. ayet üzerine bina eden Mevdûdî'ye göre, Muhammed sûresinin Bedir savaşından önce indiğini gösteren delil bu sûrenin 20. ayetidir. Bu sûre savaş emrini ihtiva eden Hacc 22/39 ve Bakara 2/190. ayetlerin gelmesi üzerine, Medine'deki münafıkların ölüm baygınlığı geçirdiği sırada nazil olmuştur. Ayrıca Enfal sûresinin 67, 68 ve 69. ayetleri de Muhammed 4. ayetin Bedir savaşından önce indiğini ispat etmektedir.²⁸ Mevdûdî'ye göre, Bedir'de Müslümanların esir almalarına izin veren hükmü ihtiva eden ayet budur. Kur'an'da, mezkur hükmü ihtiva eden bundan başka ayet bulunmadığına göre, bu ayetin Enfal sûresinin 67 ve 68. ayetlerinden önce indiğini kabul etmemiz gerekmektedir.²⁹ Görüldüğü üzere Mevdûdî, herhangi bir ganimet ve esir alabilmek için mutlaka ilahi bir iznin olması gerektiğini düşünmekte ve buna göre Bedir'deki esir ve fidye alımının önceden bildirilen Muhammed 4. ayete göre yapıldığını kabul etmektedir. Fakat bizce esir ve ganimet alımına izin veren bir hükmün bulunması şart değildir. Nitekim Hamidullah da Bedir'de esir alma uygulamasının o dönemdeki savaşlarda söz konusu olan genel teamüllere dayalı olarak yapıldığını ve buna göre esir alındığını ifade etmektedir.³⁰ Yine Mevdûdî, Enfal 67'deki itabın sebebinin "ishan" gerçekleşmeden esir alınması olarak görmektedir. Ayrıca Muhammed sûresinin önce indiği konusunda güçlü bir argüman olarak sûrenin 20. ayetini ileri sürmektedir. Bu ayette, müminlerin savaş emrinin verilmesini umdukları; ancak böyle bir emir verildiğinde münafıkların bu durumdan ciddi derecede rahatsız oldukları dile getirilmektedir. Buradan hareketle Muhammed sûresinin bir bütün olarak indiği dikkate alınarak, bu sûrenin Bedir savaşından önceki durumu yansıttığı ve bu süreçte indiği sonucuna varılmaktadır.

28 Mevdûdî'nin Enfal 67, 68 ve 69. ayetleri, Muhammed 4. ayetin daha önce indiğine delil olarak sunması görecelidir. Nitekim aksine Enfal sûresinin bu ayetleri, Muhammed 4. ayetin daha sonra indiğine delil olarak da anlaşılabilir. Mesela İbn Kesir ve İbn Âşur böyle düşünmektedir. İbn Kesir'e göre, Muhammed 4. ayetin zahiri Enfal 67 ve 68'den sonra indiğini göstermektedir. Nitekim Allah o gün, müminleri çok esir alıp, az kişiyi öldürdükleri için kınamıştı. İbn Âşur ise, Muhammed 4'ün Enfal 67 ve 68'den sonra indiğinin kesin olduğunu, nitekim o ayetlerde "ishan" gerçekleşmeden esir alındığı için bir itabın bulunduğunu; çünkü önceden buna dair bir hükmün indirilmediğini düşünmektedir. Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, XIII, 59; İbn Âşur, *Tahrir*, X, 78.

29 Mevdûdî, *Tefhim*, V, 369-370.

30 Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev., Nazire Erinç Yurter, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), ss. 51-52.

Mevdûdî'nin bu yaklaşımına karşın, görebildiğimiz kadarıyla, klasik dönemde tefsirlerde ve Ulumu'l-Kur'an çalışmalarında Muhammed sûresinin Enfal'den sonraki bir dönemde indiği belirtilmektedir. Sekiz farklı kanalla nakledilen rivayetlerde Enfal sûresi 79, 85, 86, 87.; Muhammed sûresi 87, 94, 95, 96 ve 98. sıraya yerleştirilmektedir.³¹ Yanı sıra Ya'kubi (ö. 292/905'ten sonra), Kuşeyri (ö. 465/1072), Firuzabadi (ö.817/1415), Zerkeşi (ö. 794/1392) ve Mer'i b. Yusuf (ö. 1033/1624) gibi müellifler Enfal sûresini 85, 87 ve 90., Muhammed sûresini de 94, 95 ve 97. sıraya koymaktadırlar.³² Son dönemde nüzul sırasını esas alarak yapılan tefsirlerde de bu sûre Enfal'den sonraya yerleştirilmektedir.³³ Bu çalışmaların bazısında sûrenin muhteva itibariyle Hudeybiye antlaşmasından sonra indirildiği söylenmekle birlikte,³⁴ bazısında, sûrenin içeriğinde Mekke'nin fethinden sonra indiğine dair işaretler bulunduğu belirtilmektedir. Böyle bir yaklaşımı benimseyen Derveze (ö. 1888-1984), ayrıca Muhammed sûresinin Kureyza oğullarının olayından önce indiğine dair herhangi bir delilin bulunmadığını ifade etmektedir. Bundan dolayı o, Muhammed sûresini Enfal'den sonra 99. sıraya yerleştirmektedir.³⁵ Sûrenin muhteva iti-

31 Bu rivayetler Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Nakıd, Cafer es-Sadık, Mukatil, Ata b. Ebi Müslim, İkrime ve el-Hasan b. Ebi'l-Hasan'dan aktarılmaktadır. Kaynaklara kronolojik olarak bkz. Ebu Abdullah b. Eyyüb b. ed-Dureys, *Fedailu'l-Kur'an ve ma üzile mine'l-Kur'an bi'l-Mekke ve ma üzile bi'l-Medine*, Tahk., Gazve Bedr, (Dimaşk: Daru'l-fikr, 1408/1987), s. 34; Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristani, *Mefatihü'l-esrar ve mesa-bihu'l-ebrar*, tahk., Muhammed Ali Âzerşeb, (Tahran: 2008), ss. 19-23; Alemüddin Ali b. Muhammed es-Sehavi, *Cemalu'l-Kura ve kemalu'l-ikra*, tahk., Ali Hüseyin el-Bevvab, (Kahire: Mektebetü't-türas, 1408/1987), I, 8; Suyuti, *İtkan*, s. 38.

32 Kaynaklara sırasıyla bkz. Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Ca'fer, *Tarihu'l-Yakubi*, tahk., Abdullemir, (Beyrut: Şirketi'l-a'lemi, 1431/2010), I, 362; Abdülkerim b. Hevazin el-Kuşeyri, *et-Tefsir fi ilmi't-tefsir*, tahk., Abdullah b. Ali el-Meymuni, (Suud: Mektebetü's-sâdeti'leşraf, 1427), I, 202; Muhyiddin Muhammed b. Ya'kub el-Firuzabadi, *Besairu zevi't-temyiz fi letaifi'l-Kitabi'l-Aziz*, tahk., Muhammed Ali, (Kahire, 1416/1996), I, 99; Zerkeşi, *Burhan*, s. 136; Mer'i b. Yusuf b. Ebi Bekir b. Ahmed el-Keremi, *Kalaidu'l-mercan fi beyani'n-nasih ve'l-mensuh fi'l-Kur'an*, tahk., Sami Ata Hasan, (Kuveyt: Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, 2010), I, 299.

33 Mesela bkz. Abdulkadir Molla Huveys Ali Gazi ed-Deyrezuri, *el-Beyanu'l-meani*, Matbaatu't-terakki, (Dimaşk, 1382), V, 270; VI, 2; Muhammed Abid el-Cabiri, *Fehmu'l-Kur'an*, çev., Muhammed Coşkun, (İstanbul :Maman Yayınları, 2014), III, 137; VI, 323.

34 Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, (Ankara: Fecr yayınları, 2008), III, 499, 504.

35 Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, çev., Mustafa Altınkaya-Vahdet İnce, (İstanbul: Ekin yayınları, 1997), VI, 255, 277. Bununla birlikte Mehdi Bazergan ve Mevlana Muhammed Ali, Muhammed sûresinin Enfal'den önce indiğini düşünmektedir.

barıyla Medine döneminin ilerleyen yıllarına işaret ettiği ifade edilse de, bu kanaate hangi ayetlerden hareketle varıldığı mezkur çalışmalarda açık değildir. Ayrıca 20. ayetin tefsirinde de bu sûrenin Bedir savaşından önce inmiş olabileceğine dair herhangi bir açıklamaya yer verilmemektedir. Görebildiğimiz kadarıyla İbn Âşur (1909-1970), sûrenin hem Enfal'den sonra indiğini kabul edip hem de 20. ayetin ifade ettiği delaleti dikkate alarak Muhammed 4'ün nüzûlüyle ilgili bir değerlendirme yapmaktadır.

İbn Âşur, Muhammed 4. ayetin içinde, "Taki 'ishan' gerçekleşince esir alın" kısmının bulunmasından dolayı bu ayetin Bedir savaşından sonra indiğine şüphe olmadığını, dolayısıyla içinde azap tehdidini ihtiva eden Enfal 68'deki hükmün ise Bedir'de esir alınmasından kaynaklandığını kabul etmektedir. Çünkü ona göre, Bedir günü esirlerin hükmü belirlenmemiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in esirlerin ne yapılacağına dair ashabıyla istişare yapması o zaman esirlerin durumu hakkında herhangi bir hükmün bulunmadığını göstermektedir. İbn Aşur ilgili yerdeki izahlarına devamla sonuç olarak, "İşte böylece Muhammed 4. ayetin Enfal 67-68'den sonra indiği ortaya çıkmış olur" demektedir.³⁶

İbn Âşur'un, Muhammed sûresi 20. ayetinin, "İçinde savaş emrinin zikredildiği muhkem bir sûre indirildiği zaman..." kısmında geçen "إِذَا" zarfının geçmiş zaman için kullanıldığını; çünkü müminlerin bu konuşmasının daha önce gerçekleştiğini, savaş isteklerine ise sûrenin başındaki 4. ayetle cevap verildiğini ifade etmektedir. Ona göre, sûre içindeki tertipte daha sonra yer almasına rağmen 20. ayet, 4. ayetin iniş sebebi olmaktadır.³⁷ O bu sûrenin Enfal sûresinden sonra indiğini ifade etmesine rağmen, 20. ayetle müminlerin savaş isteklerinin Bedir savaşından önce olup olmadığına dair açık ifadeler kullanmamakta ve "Eğer bu sûre Bedir savaşından sonra inmişse -ki bu süreçte müşriklerle savaş emri verilmiş olmaktadır- neden hala müminler bir savaş emri beklemektedirler?" so-

---

ler. Görebildiğimiz kadarıyla, buna dair herhangi bir gerekçe ileri sürülmemektedir. Sadece Mevlana Muhammed Ali bu sûreyle ilgili olarak, "Sûre Kureys'le savaşın henüz başlamadığı; ancak şartların savaşı önlenemez hale getirdiği bir dönemde inmiş olmalıdır" demektedir. Ancak o, sûrelerin kronolojisinin saptanması hakkında, bazılarının parça parça inmesinden ve uzun bir zamana yayılmasından dolayı, kronolojik bir sıra düşünülmesinin boşuna olduğu ve kesin bir tarih belirlemenin mümkün olmadığı değerlendirmesini yapmaktadır. Bkz. Mevlana Muhammed Ali, *Kur'an-ı Kerim Tercümesi ve Meali*, ss. 29, 30, 956; Mehi Bazergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, s. 121.

36 İbn. Âşur, *Tahrir*, X, 78, 80.

37 İbn Âşur, *Tahrir*, X, 107.

rusuna cevap getirmemektedir. Fakat bu sûrenin Bedir savaşından sonra indiğini açıkça belirtmesinden hareketle, onun, 20. ayette ifade edilen savaş isteğinin Bedir savaşı sonrası dönemlerde de devam ettirildiğini düşündüğü söylenebilir. Fakat bu durum da, Bedir savaşına izin veren Hacc 22/39 ve Bakara 2/190-191. ayetler dikkate alındığında problemlili gözükmemektedir.

Muhammed sûresinin bir bütün olarak indiği kabul edildiği takdirde, 20. ayetinden hareketle onun, Bedir savaşı öncesi bir dönemde indiği söylenebilir. Bu durumda da Bedir savaşında “ishan” gerçekleşmeden esir alma ve ayete muhalif davranma durumu söz konusu olacaktır. Çalışmanın başında ifade edildiği üzere bu yaklaşımın oluşturduğu problemler, bizi, Muhammed sûresinin tek bir seferde değil de, peyderpey indiği düşüncesine sevk etmektedir. Ayrıca bazı surelerin parça parça inmiş olması, sûrelerin kronolojik olarak tertip edilmesinde zorluklar oluşturmaktadır. Alak sûresinin ilk 5 ve 6-19. ayetlerinde görüldüğü gibi Mekki sûrelerde dahi peyderpey iniş durumu söz konusudur.³⁸ Bazı kısa sûreler dahi böyle bir mahiyete sahipken, özellikle uzun Medeni sûrelerde bu durum daha geçerli olacaktır. Örneğin Bakara sûresinin indirilişi hicretin birinci veya ikinci yılında başlanmıştır. Ancak onun hicretin onuncu yılında inen ayetleri de ihtiva ettiği bilinmektedir.³⁹ Dolayısıyla Muhammed sûresinin de muhtelif zamanlarda indiğini düşünebiliriz. Yanı sıra bizi, Muhammed sûresinin farklı zamanlarda indiği düşüncesine götüren bir başka sebep de, 4. ayette savaş emri verilmişken 20. ayette hala müminlerin savaş emri istediklerinden bahsediliyor olmasıdır. Sonuç olarak Muhammed 4. ayetin Bedir savaşı sonrasındaki bir süreçte ve diğer ayetlerin Bedir savaşı öncesinde indiği düşünülebilir. Bu yaklaşımımızı, ayetlerin tertibi esnasında kronolojiye her zaman dikkat edilmediği, daha çok içine yerleştirileceği pasajla nazım ve mana uyumunun gözetildiği bilgisi teyit etmektedir. Diğer bir ifadeyle, inen ayet veya ayet grupları Hz. Peygamber tarafından

38 Alak sûresinin ilk beş ayetinin Rasûlullah’a ilk gelen vahiy olduğuna, 9. ve devamındaki ayetlerin ilerleyen süreçte Ebu Cehil hakkında indiğine dair erken dönem tefsirlerde rivayetler vardır. Bkz. Taberi, *Cami'*, XI, 642-646. Buna karşın son dönem bazı çalışmalarda Alak sûresinin bir bütün olarak indiği düşünülmektedir. Bkz. Mustafa Öztürk, “İlk Nazil Olan Ayetler Meselesi”, *Tefsirin Halleri*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), s. 146 vd.

39 Bu hususla ilgili değerlendirmeler için bkz. Mevlana Muhammed Ali, *Kur'an-ı Kerim Tercümesi ve Meali*, s. 30; Mesut Okumuş, “Kur'an-ı Kerim'in Kronolojik Okunuşunun Muhasebesi”, *İslami İlimler Dergisi: I. Kur'an Sempozyumu*, (14-15 Ekim 2006), s. 99.

ardı ardına tertip edilirken, her zaman iniş sırası ve sebepleri dikkate alınmamıştır. Bazen, araya yerleştirilecek ayetlerin öncesi ve sonrasıyla hem nazım hem de mana bütünlüğü esas alınmıştır.⁴⁰ Bu duruma örnek olması bakımında şu ayetlere bakılabilir:

*Tevrat hakkında bilgileri olan şu Yahudileri görüyorsun değil mi?! Müşriklerin isteği üzerine tağuta inanıp güveniyorlar. Bu da yetmezmiş gibi o müşriklerin siz müminlerden daha doğru bir inanca sahip olduklarını iddia ediyorlar... (Ey müminler!) Allah size, emanetleri ehline teslim ve tevdi etmenizi, insanlar arasında hakemlik yaptığınız zaman da adalet ve hakkaniyetle hüküm vermenizi emreder. Bakın Allah size ne güzel bir öğüt veriyor. Allah her şeyi işitir, her şeyi görür.*⁴¹

51. ayetle ilgili şöyle bir sebebe yer verilmektedir: Ka'b b. Eşref (ö. 3/624) ve Uyey b. Ahtab Mekke'ye geldiklerinde müşrikler onlara şunu sormuşlardır, "Biz akrabalarımıza gideriz, develer kurban ederiz, esirleri salar, süt ve su ikram ederiz. Biz mi daha hayırlıyız Muhammed mi?" Rivayete göre, Ka'b ve arkadaşı onları müminlere karşı kışkırtmak için, "Tabîî ki siz daha doğru yoldasınız" derler. Dolayısıyla Yahudiler Hz. Peygamber'in kendi kitaplarındaki beşaretini gizledikleri ve müşriklere doğruyu söylemedikleri için bu ayet inmiştir.⁴² 58. ayetle ilgili ise farklı bir sebebi nüzule yer verilmektedir. Müfessirlerin çoğuna göre söz konusu ayet Osman b. Talha (ö. 42/662 [?]) hakkında nazil olmuştur. Hz. Peygamber Mekke'yi fethedince Beytullah'a girmek için, oranın anahtarlarını ve sorumluluğunu elinde bulunduran Osman b. Talha'yı çağırır ve ondan anahtarları alır. Kâbe'yi putlardan temizleyince "Emaneti ehline verin" ayeti iner ve Hz. Peygamber anahtarları ve sorumluluğu Osman b. Talha'ya geri verir.⁴³ İlk rivayetten anlaşıldığına göre 51. ayet Medine döneminin ilk yıllarında nazil olmuş ve 58. ayet ise hicretin 8. yıllarında inmiştir. İniş zamanları ve sebepleri farklı olmalarına rağmen, gerçekleri gizlememek ve engel olmamak, dolayısıyla emaneti-ehliyeti hak edene vermek gibi aralarındaki konu bütünlüğü esas alınarak her iki ayet de peş peşe ter-

40 Zerkeşi, *Burhan*, ss. 30-31; Suyuti, *İtkan*, ss. 88-89.

41 Nisa 4/51, 58.

42 Rivayetin farklı tarikleri ve tamamı için bkz. Taberi, *Cami'*, III, 902-905; Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vahidi, *Esabu'n-nüzul'l-Kur'an*, tak., Besyuni Zağlul, (Beyrut: Daru'l-kütüb'l-ilmî, 1411/1991), 160, no: 320; İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 117-119.

43 Taberi, *Cami'*, III, 916-917; Vahidi, *Esabu'n-nüzul*, ss. 161-162, no: 323; İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 125-130.

tip edilmiştir, denilebilir. Bu örnekte olduğu gibi Muhammed sûresinin 4. ayetinin de Bedir savaşı sonrası bir zamanda vahyedildiği; fakat onun, sûrede genel olarak müminlerin, kafirlerin ve münafıkların durumlarının anlatılması, Allah yolundan engelleyen kafirlere karşı müminlerin nasıl bir tavır takınacağıının gösterilmesi gibi bir bütünlüğe dayalı olarak bu sûrenin ilk kısımlarında tertip edildiği düşünülebilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla sûrenin tek seferde indiğine dair klasik kaynaklarda bir malumata rastlamadık. Aksine güvenilirlikleri tartışmaya açık olmakla beraber, sûrenin pasajlarının farklı zamanlarda indiğini gösteren rivayetler mevcuttur. Mesela sûrenin birinci ayeti, Bedir’de müşrik ordusunu doyuranlar hakkında inmiştir.⁴⁴ 4. ayetinin özellikle, “Allah dileseydi onlardan intikam alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek ister. Allah yolunda öldürülenlere gelince Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmaz” kısmıyla ilgili olarak Katade (ö. 117/735)’den gelen görüşe göre bu ayet Uhud günü inmiştir. Hatta ayette “Allah yolunda öldürülenler” ifadesinden kastedilenlerin de Uhud’da şehid olan Müslümanlar olduğu söylenmektedir.⁴⁵ Muhtemelen bu sebepten dolayı, Muhammed sûresinin Uhud savaşında indiği söylenmiştir.⁴⁶ Yine isnadının sahih olduğu söylenmekle birlikte, İbn Abbas ve Katade’den gelen bir rivayetle 13. ayetin ise hicret esnasında indiği belirtilmektedir.⁴⁷ Muhammed sûresinin 32. ayetiyle ilgili de bir sebepten bahsedilmektedir. Vahidi (ö. 468/1076)’ye göre; bu ayette kastedilenler Beni Nadir ve Beni Kureyza’dır.⁴⁸ Dolayısıyla bu rivayetler de sûrenin tek bir seferde değil, muhtelif zaman dilimlerinde indiğini göstermektedir.

Rivayetler arasında Muhammed 4. ayetin sonraki bir süreçte indiğini gösteren ve müfessirlerin çoğunun dikkate aldığı bir rivayet daha söz

---

44 Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, *el-Cami’ li ahkâmîl-Kur’an*, tahk., Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, (Beyrut: Müessesetü’r-rişale, 1427/2006), XIX, 240.

45 Bkz. Taberi, *Cami’*, c. X, s. 185; Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-beyan*, tahk., Muhammed b. Âşur, (Beyrut: Daru ihyâi’t-türâsi’l-Arabi, 1422/2002), IX, 30; Kurtubi, *Cami’*, c. XIX, s. 249; Celaleddin Ebu Abdurrahman es-Suyuti, *Lubabu’n-nukul fi esbabî’n-nüzul*, (Beyrut: Müessesetü’l-kütübî’s-sekafi, 1422/2002), s. 234.

46 İbn Âşur, *Tahrir*, X, 71.

47 Taberi, *Cami’*, X, 189; Sa’lebi, *Keşf*, IX, 32; Kurtubi, *Cami’*, XIX, 258.

48 Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vahidi, *el-Vasit fi tefsiri’l-Kur’ani’l-Mecid*, thk., Adil Ahmed Abdülmevcut ve diğerleri, (Beyrut: Daru’l-kütübî’l-ilmî, 1415/1994), IV, 129.

konusudur. İbn Abbas'tan nakledildiğine göre⁴⁹, “Enfal 67. ayet indiğinde müminler o zaman sayısal olarak azdılar. Ancak ne zaman çoğaldılar ve güçleri arttı, o zaman Muhammed 4. ayet indi. Allah Rasûlullah'ı ve müminleri esirler hakkında muhayyer bıraktı. İster onları öldürebilirler, ister köleleştirebilirler, isterlerse de fidyesiz serbest bırakabilirler.”⁵⁰ Görebildiğimiz kadarıyla tefsirlerde bu rivayete itiraz edilmemektedir. Hatta İbnü'l-Arabi (ö. 543/1148), Enfal 67 ve Muhammed 4. ayeti açıklarken müfessirlerin çoğunun bu görüşü kabul ettiğini söylemektedir.⁵¹ Sadece Razi (ö. 606/1210)'nin bu görüşe neshi andırdığı gerekçesiyle itiraz ettiği

49 Rivayet, Ebu Salih-Muaviye b. Salih-Ali b. Ebi Talha-İbn Abbas kanalıyla nakledilmektedir. Burada İbn Abbas'ın ilk ravisinin Ali b. Ebi Talha olduğu görülmektedir. Ancak muhaddislerin ittifakıyla Ali b. Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan hiçbir şey işitmediği ifade edilmektedir. Bu sebeple onun İbn Abbas'tan naklettiklerine eleştirel yaklaşımaktadır. Ancak yine muhaddislerin çoğuna göre o, İbn Abbas'tan onun mevlası olan İkrime, Mücahid ve Said b. Cübeyr vasıtasıyla haber nakletmektedir. Bu raviler de sika olduğu için Ali b. Ebi Talha'nın onlar vasıtasıyla İbn Abbas'tan naklettiklerinin güvenilir kabul edilebileceği belirtilmektedir. Ahmed b. Hanbel Mısır'da Ali b. Ebi Talha'ya ait bir tefsir nüshasının olduğunu ve bunun için Mısır'a seyahat edilebileceğini söylemektedir. Bu nüshanın ise Ebu Salih'te bulunduğu, onun da Muaviye b. Salih'ten o da Ali b. Ebi Talha'dan naklettiği ifade edilmektedir. Buhari'nin istifade ettiği nüshadaki rivayetler Ebu Salih'ten gelmektedir. Yine İbn Cerir, İbn Ebi Hatim ve İbnü'l-Münzir çoğu rivayetleri bu nüshadan, Ebu Salih ve diğer tariklerle nakletmişlerdir. Bizim de yukarıda aktardığımız rivayet bu isnad üzeredir. Dolayısıyla güvenilir olduğu sonucuna varılabilir. Fakat Ali b. Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan naklettiği rivayetleri sıhhat açısından farklı değerlendirenler de vardır. İbn Abbas'tan gelen rivayetlerin en sahih isnadı Ali b. Ebi Talha isnadı olduğunun söylenmesine karşın en sağlam tarihin Kays-Ata b. Saib-Said b. Cübeyr-İbn Abbas olduğu düşünülmektedir. Yine Ali b. Ebi Talha'nın ahkâm konusunda naklettiği bazı haberlerin güvenilir olamayacağı değerlendirilmesi de yapılmaktadır. Özetle aktardığımız bu bilgiler için bkz. Suyuti, *İtkan*, s. 880; Abdülaziz b. Merzuk et-Tarifi, *et-Takrir fi esanidi't-tefsir*, (byy., 1432/2011), ss. 56-59.

50 Taberi, *Cami'*, V, 778; İbn Ebi Hatim, *Tefsir*, VI, 1732-1733. Ebu Ubeyd'in rivayetindeki “isterlerse köleleştirebilirler” kısmıyla ilgili itirazı ve şüphesinin olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Cessâs, *Ahkamu'l-Kur'an*, V, 269. Nitekim Muhammed 4. ayette sadece ister fidye alabilecekleri isterse de fidyesiz serbest bırakabilecekleri belirtilmektedir. Dolayısıyla köleleştirme kısmı sonradan idrac edilmiş gibi gözükmektedir.

51 Ebu Bekir İbnü'l-Arabi, *Ahkamu'l-Kur'an*, tahk., Muhammed el-Bicavi, (Beyrut: Daru'l-marife, tsz.), II, 879. İbnü'l-Arabi sonrasındaki bazı müfessirlerin de ilgili ayetleri bu rivayete göre açıkladıkları görülmektedir. Mesela bkz. Ebu Hayyan el-Endelusi, *el-Bahru'l-Muhit*, tahk., Ali Muhammed Mağraz- Adil Ahmed Abdulmevcut, (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmî, 1993/1413), IV, 514; Muhammed el-Âlusi, *Ruhu'l-meani fi tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-seb'i'l-mesani*, (Beyrut: Daru'l-fikr, tsz.), 9, 33; Muhammed Hüseyin et-Tabatabai, *el-Mizan fi tefsiri'l-Kur'an*, (Kum: Mabaa İsmailiyyan, 1412), IX, 135.

görülmektedir. O, bu sözün Muhammed 4. ayetin Enfal 67. ayetin hükmünü ortadan kaldırdığı vehmini doğurduğunu; ancak her ikisinin de uyumlu olduğunu, “ishan”ın öncelenmesine ve sonrasında esir alınabileceğine delalet ettiklerini düşünmektedir.⁵² Rivayetin ifade ettiği vechiyle nesh meselesi konumuzun dışında kalmaktadır. Ancak rivayetin bizim için önemli olan yanı, ayetler arasında kronolojik bir ayırım yapmasıdır. Buna göre Muhammed 4. ayet, Enfal 67 ve 68’den daha sonra inmiş olmaktadır.

Özetle Enfal 67 ve dolayısıyla 68. ayetler, tefsir edilirken Muhammed sûresinin önce indiği kabulü esas alınarak bu sûrenin 4. ayetinin referans alınması mümkün gözükmemektedir. Nitekim sûrenin bazı ayetleri Bedir’den önce inmiş olma ihtimaliyle birlikte bazılarının da daha sonra indiği kabul edilebilir. Buna göre sûre tek seferde değil muhtelif zaman dilimlerinde inmiş olmaktadır. Bu durumda Enfal 68. ayetteki müphem olan “Kitab/hüküm” kavramıyla ne kastedildiği hâlâ kapalılığını korumaktadır. Nitekim Mevdûdî’nin ifade ettiğimiz ilgili ayetlere yönelik bu yaklaşımı benimsemesinin temel gerekçelerinden birisinin, Enfal 68. ayette müphem bırakılan “Kitab/hüküm” kavramı hakkında müfessirlerin tutarlı açıklamalar sunamamış olmasıdır. Dolayısıyla bir sonraki bölümde müfessirlerin bu kavrama yönelik yaklaşımları aktarılacak ve bazı değerlendirilmelerde bulunulacaktır.

Enfal 68. Ayetteki Kitab/hüküm Kavramı

Erken dönemden itibaren, bu ayette yer alan “Kitab/hüküm” kavramının delaleti bağlamında müfessirlerin farklı yaklaşımlar sergiledikleri görülmektedir. Bunları maddeler halinde şöyle özetlemek mümkündür:

a) İbn Abbas (ö. 68/687-88), Ebu Hüreyre (ö. 58/678), Hasan-ı Basri (ö. 110/728), Dahhak (ö. 105/723) ve Ata⁵³ gibi ilk dönem müfessirlerin açıklamalarına göre, önceden geçen Kitab, Allah’ın kendi ilminde ganimet ve fidye alımını Hz. Peygamber’in ümmetine helal kıldığı hükmünü ifade etmektedir.⁵⁴ Bu yaklaşımın herhangi bir nassa dayalı olduğu görünmemektedir. Sadece, Hz. Peygamber’in öncekilere ganimetlerin haramken

52 Razi, *Mefatihul-ğayb*, XV, 208-209.

53 Burada Ata’nın Ata b. Ebi Rebah (ö. 114/732) veya Ata b. Dinar (ö. 126/744) olması muhtemeldir.

54 Taberi, *Cami’*, V, 780-782. Razi bu açıklamanın işkal oluşturduğunu söylemektedir. Bkz. Razi, *Mefatihul-ğayb*, XV, 209.

sadece kendisi ve ümmetine helal kılındığını söylediği nakledilmektedir. Fakat bu hadis her ne kadar Bedir öncesi söylenmiş ve sahabilerin o esna da ganimet ve esir toplamaya yönelmelerine sebep olmuş gibi nakledilse de,⁵⁵ kaynaklardan hadisin Tebuk seferinde söylendiği anlaşılmaktadır.⁵⁶ Ayrıca Cessâs da bu hadisin, ganimetlerin helal olduğunu açıkça ifade eden Enfal 69. ayetin inmesinden sonra söylendiğini düşünmektedir.⁵⁷

b) Önceden geçen hüküm, Allah'ın, bilgisizliği sebebiyle hiç kimseye yaptığı bir fiilden dolayı azap etmemesidir. Mücahid bu yorumunu Tebbe 115. ayetle desteklemektedir: *Allah bir topluluğu doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayınca kadar onları saptıracak değildir. Ayet Enfal 68'den çok sonraki bir dönemde inmiş olsa da, doğruyu yanlış göstermeden yapılanlardan dolayı insanlara azap edilmemesinin Allah'ın bir sünneti olduğunu ifade ettiği düşünülebilir. Ayrıca söz konusu yaklaşım, Muhammed 4. ayetin Enfal 67-68'den önce inmediğinin kabul edildiğini de göstermektedir.*

c) Allah'ın önceden geçen hükmünün manası, "Şayet Allah, ezelde bu hadiseyi affedeceğine hükmetmiş olmasaydı, şüphesiz onları büyük bir azap yakalardı" şeklindedir. Razi'ye ait olan bu görüş En'am 54. ayetle delillendirilmektedir: *...Selam olsun size! Rabbiniz merhameti kendisine farz kıldı. Şöyle ki, sizden kim bilmeyerek hata yapar, sonra tevbe eder ve kendini düzeltirse, ona karşı Allah çok bağışlayan ve affedendir. Ayrıca Razi, Hz. Peygamber'in, "Allah, 'Rahmetim azabımı geçti' buyuruyor" şeklindeki hadis-i kutsisini⁵⁸ de aktarmaktadır.⁵⁹*

d) Mu'tezili alimlerse, "Kitab/hükmü" şöyle anlamışlardır: "Büyük günahlardan sakınan kimsenin küçük günahlarının affedileceğine dair Allah'ın daha önce geçmiş bir hükmü olmasaydı onları mutlaka büyük bir

55 Taberi, *Cami'*, V, 781.

56 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, tahk., Şuayb Arnaud, (Beyrut : Müessesetü'r-risale, 1417/1997), XI, 639.

57 Cessâs, *Ahkamu'l-Kur'an*, V, 260.

58 Muhammed b. İsmail Ebu Muhammed el-Buhari, *el-Camiu's-Sahih*, (Beyrut: Daru İbn Kesir, 1407/1987), VI, 2994, Tevhid 15.

59 Razi, *Mefatihü'l-ğayb*, XV, 210. Reşid Rıza da bu yaklaşımın doğru olabileceğini düşünmektedir. Bkz. Muhammed Abduh-Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, (Kahire: Daru'l-menar, 1366/1947), X, 107. Ayrıca bkz. Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989), III, 534.

azap yakalardı.”⁶⁰ Her ne kadar bir ayete referansta bulunulmasa da bu görüşün şu ayetten alındığını düşünebiliriz: *Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sair hata ve kusurlarınızı görmezden gelip affeder ve sizi ahirette çok güzel bir yere yerleştiririz.*⁶¹

e) Diğer bir yaklaşım ise şöyledir: “Muhammed aranızdayken Allah’ın size azap etmeyeceğine dair önceden geçen hükmü olmasaydı size elim bir azap dokunurdu.”⁶² Bu yorumun da şu ayetten hareketle söylendiğini ifade edebiliriz: *Oysa sen onların arasındayken Allah onlara azap edecek değildir. Yine onlara başışlanma dilerken de Allah onlara azap edecek değildir.*⁶³

f) Enfal 68. ayette söz konusu olan “Kitab/hükmün” ne olduğunun Enfal sûresinin 7. ve 42. ayetlerinde ifade edildiği de söylenmektedir: *Hani Allah size iki taifeden birini vaad ediyordu. Siz de güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Allah sözleriyle hakkı meydana çıkarmak ve kâfirlerin kökünü kesmek istiyordu. ...Fakat Allah müminlerin zaferini gerçekleştirmek için böyle yaptı ki ölen açık bir delille ölsün, yaşayan da açık bir delille yaşasın. Şüphesiz Allah hakkıyla işiten ve bilendir.* Görüldüğü üzere Enfal 68. ayette kastedilenin, Bedir’de Müslümanlara kesin bir zafer sözünün verilmiş olması şeklinde düşünülmektedir.⁶⁴

g) İlgili ayette kastedilen hüküm, Bedir ashabını Allah’ın, ne günah işlerse işlesinler affedeceğine dair hükmü olarak da anlaşılmıştır.⁶⁵ Müfessirler bu yaklaşım için Hz. Peygamber’in şu sözünü delil olarak sunmaktadırlar: *“Allah Bedir ashabına şöyle demiştir: Dilediğinizi yapın sizi affettim.”*⁶⁶

Bu hadis Hâtıb b. Ebi Beltea (ö. 30/650) hakkında söylenmiştir. Mekkeliler anlaşmayı ihlal edince Rasûlullah gizli bir şekilde Mekke’nin fethi için hazırlıklara başlar. Hâtıb da bu bilgiyi bir kadın vasıtasıyla Mek-

60 Razi, *Mefatihul-ğayb*, XV, 210.

61 Nisa 4/31.

62 Kurtubi, *Cami’*, X, 79.

63 Enfal 8/33. Reşit Rıza bu görüşün uzak ihtimal olduğunu muradın bu olamayacağını ifade etmektedir. Bkz. Muhammed Abduh-Reşit Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, X, 107.

64 Bu görüş için bkz. Mevlana Muhammed Ali, *Kur’an-ı Kerim Tercümesi ve Meali*, s. 362.

65 Taberi, *Cami’*, V, 282-283.

66 Buhari, Cihad 139; Meğazi 44.

kelilere bildirmek için bir mektup yazar. Hz. Peygamber bu mektubun haberini alır ve kadının yakalanmasını emreder. Kadın yakalanınca durumu anlatır ve Hâtıb'ın yazdığı anlaşılır. Hâtıb bu işi yapmasının gerekçesi olarak, ailesinin Mekke'de kaldığını, hicrette onları yanında getiremediğini ve ailesini Mekke'de koruyabilmek için bu işi yaptığını belirtir. Fakat Hz. Ömer münafık olduğu gerekçesiyle onu öldürmek için izin ister. Bunun üzerine Rasûlullah, “*O Bedir savaşına katıldı. Bilir misin Allah, Bedir savaşına katılanlar için, ‘İstediğinizi yapın ben sizi bağışladım’ demiştir*” buyurur.⁶⁷ Hadisin delaletinin alimler nezdinde tartışmaya neden olduğu görülmektedir. Bir yaklaşıma göre; burada kastedilen şey, onların günahlarının ahirette affedileceğidir. Diğer yaklaşıma göre ise, burada geleceğe yönelik değil geçmişe yönelik bir durum kastedilmiştir. Bu durumda, “Ne yaparsanız yapın günahlarınız bağışlanmıştır” anlamı vardır. Şayet gelecek kastedilseydi, “Sizi bağışlayacağım” denirdi. Kurtubi (ö. 671/1273) bu yoruma itiraz etmektedir. Ona göre, hadiste “Yapın!” şeklinde bir emir kipi yer almaktadır ve emir kipi de gelecek zaman için kullanılır. Bu hadiste Bedir mücahidlerine verilen bir değer söz konusudur. Hadiste yaptıkları o büyük işten dolayı bağışlanmaya müstehak oldukları vurgulanmaktadır. Bir şeyin uygun olması o şeyin gerçekleştiği anlamına gelmez. Hz. Peygamber böyle buyurmuşsa doğrudur. Nitekim Allah peygamberlerinin sözlerini haklı çıkarmıştır. Bedir ashabının hayatına baktığımız zaman onlar hep cennetlik işler yapmıştır. Bazıları günah işlemiş olsalar bile derhal tevbeye sığınmışlardır.⁶⁸ Hadisin, Bedir ashabının günahlarının bağışlandığı şeklinde anlaşılması Razi nezdinde işkal oluşturmaktadır. Ona göre bu anlayış, Bedir ehlinin küfürden, günahlardan zina ve içkiden men edilmelerini, dinen çirkin olan bu işleri yapmalarından dolayı ilahi bir azapla tehdit edilmemiş olmalarını gerektirmektedir. Bu durum da onlardan sorumluluğun kaldırıldığı sonucuna götürür. Ona göre bu yaklaşım, temelde Enfal 67. ayette olduğu gibi birçok yerde ilk muhatapları Allah'ın azapla tehdit emesi ve uyarması sebebiyle kabul edilebilir bir durum değildir.⁶⁹ Kurtubi, Razi'nin mahut açıklamalarını kabul etmemekte ve onun hadisi zahiri manasında anladığını iddia etmektedir. Yukarıdaki

67 Bu olay ve rivayetlerin diğer varyantları hakkında detaylı bilgi için bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, XVIII, 506-512.

68 Bu tartışmalar için bkz. Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalani, *Fethu'l-bari bi şerhi sahihi'l-Buhari*, tahk., Abdülaziz b. Abdullah b. Baz ve diğerleri, (Beyrut: Daru'l-marife, tsz.), VIII, 635-636.

69 Razi, *Mefatihul-ğayb*, XV, 209.

yaklaşımına benzer olarak, hadisteki maksadın, Allah'ın onların günahlarını bağışlaması ve ölünceye kadar ayaklarını iman üzere sabit kılması olduğunu düşünmektedir.⁷⁰

Sadece Hâtıb olayında değil, Hz. Peygamber'in Bedir'e katılan diğer bazı sahabiler için de benzer ifadeler kullandığı görülmektedir.⁷¹ Dolayısıyla bu hadislerin Bedir ashabına ayrıcalık tanındığı ve gerek Hz. Peygamber gerekse de Allah tarafından ayrı bir değere sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir. Fakat Enfal 68. ayette ifade edilen önceden geçen sözün, hadiste ifade edilen durum olarak anlaşılmasının, müfessirler tarafından kendi tercihlerine dayalı olarak yapılan bir tür yorum olduğunu, ayetle hadis arasında daha sonradan bir ilişki kurulduğunu söyleyebiliriz.

h) Bir başka açıdan Kitab/hüküm kelimesi şu ayetle de açıklanabilir: *Eğer Allah yaptıkları yüzünden insanları hemen cezalandırırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı...*⁷² Enfal 68. ayetteki tehditten açıkça anlaşıldığına göre ortada bir hata vardır. Aktardığımız ayet de hata ve günahların hemen helaki gerektirmediğini, tevbe edilir ve hatadan dönülür gerekçesiyle belli bir süreye kadar ertelendiğini ifade etmektedir.

Dikkat edileceği üzere farklı müfessirlerce ilgili ayetteki müphem ifade çeşitli ayetlere veya delillere atıfla izah edilmiş ve edilmeye de mu사ittir. Nitekim Taberi, bu bağlamda kendisinin aktardığı görüşlerin tamamının doğru olma ihtimalinin bulunduğunu, ayette yer alan kelimenin Allah tarafından herhangi bir mana ile sınırlandırılmayan âmm bir lafız olduğunu ifade etmektedir. Durum böyle olunca buradaki anlamı herhangi bir mana ile tahsis etmenin bir gerekçesi bulunmamaktadır. Nitekim Allah, belli bir görüşün doğruluğunu gösteren bir delil bulunmaksızın buradaki haberi umumileştirmiştir.⁷³ Taberi'nin bu yaklaşımı tefsir literatüründe erken dönemden beri ilgili ayetin izahına yönelik ortaya çıkan farklı yorumların dile dayalı izahını oluşturmaktadır. Denilebilir ki, ayette

---

70 Kurtubi, *Cami'*, IX, 35. İbn Hacer Bedir ashabından olup da başka sahabilerin de daha sonraları günahlar işlediklerinden bahsetmektedir. Buna göre o, hadisin Bedir sahabilerinin günahlarının affedildiğini; ancak her türlü günahtan muaf tutuldukları anlamına gelmediğini, diğer inananlar gibi onların da sorumluluklarının devam ettiğini düşünmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, VIII, 636.

71 Bazıları için bkz. Buhari, Meğazi 9.

72 Fatır 35/45. Benzer ayetler için bkz. Yunus 10/19; Hud 11/110; Taha 20/129; Fussilet 41/45; Şura 42/14.

73 Taberi, *Cami'*, V, 784.

önceden geçtiği ifade edilen hükmün ne olduğunun açıkça belirtilmemesi bu denli farklı yorumlara kapı aralamıştır. Fakat yukarıdaki tespit ve yaklaşımlarımız dikkate alındığında şu sonuca varılması mümkündür: Bedir savaşıdan önce Müslümanlara “ishan” gerçekleşinceye kadar esir almanın yasak olduğu hakkında bir emir indirilmemişti. Müslümanlar da o zamana kadar devam eden genel savaş teamüllerine uygun olarak Bedir’de esir toplamışlar ve ekonomik anlamda zayıf olduklarını düşünerek esirlere karşı fidye almaya karar vermişlerdir. Dolayısıyla bunun üzerine Enfal 67-68. ayetler inmiş, yeryüzünde küfrün beli tam kırılmadan esir almanın doğru olmayacağı belirtilmiş ve Müslümanlar fidye almayı düşünerek dünya menfaatini arzuladıkları için azarlanmışlardır. Nitekim onların bu eylemleri bize göre ictihada dayalı bir hata olup, onlar, Allah’ın her hata ve günah işleyenin cezasını hemen vermeme ve ona mühlet tanıma gibi genel bir sünnetinin var olması sebebiyle azaptan kurtulmuşlardır.

Yukarıda aktardığımız yorumların içerisinde a) maddesinin yanı sıra Mücahid’e ait olan b) maddesinde ifade edilenlerinde doğru olma ihtimalinden bahsedilebilir. Nitekim Müslümanlar “ishan” gerçekleşmeden esir almanın yasak olduğunu bilmedikleri için Bedir’de esir almış ve buna karşı fidye talep etmişlerdi. Allah’ın, bu durumun yasak olduğunu önceden bildirmemesi sebebiyle onların hataya düşmüş olmaları, onların azaptan kurtulmalarının sebebi olmaktadır. Nitekim ayette sakınacakları şeyleri kendilerine göstermeden insanların hataya düşmeleri durumunda Allah’ın onlara azap etmeyeceği bildirilmektedir.⁷⁴

Sonuç

Enfal sûresinin 67 ve 68. ayetlerinde Hz. Peygamber ve müminler Bedir’de “ishan” gerçekleşmeden esir ve esirlere karşı fidye aldıkları için uyarılmış, azapla tehdit edilmiş ve 68. ayette Allah’ın önceden geçen bir Kitab’ının/hükmünün olmasından dolayı affedildikleri belirtilmiştir. Buradaki Allah’ın Kitab’ının/hükmünün erken dönemlerden itibaren farklı ayetlere atıfla izah edildiği görülmektedir. Son dönemde Mevdûdî, Muhammed sûresinin daha önce indiğini kabul ederek, onun 4. ayetinin, Enfal 68. ayette söz konusu olan Kitab/hükmün mahiyetini açıkladığını, azaba uğratılmamalarının gerekçesinin de yine bu ayette onlara esir ve fidye alınmasına izin verilmiş olması olarak kabul etmektedir. Mevdûdî çeşitli

---

74 Tevbe 9/115.

açılardan bu yaklaşımını temellendirmekte ve kendi iç bütünlüğü içinde tutarlı gözükmektedir. Buna mukabil, onun söz konusu yaklaşımı tartışmaya açık olmakta ve bazı güçlükler ihtiva etmektedir. Şöyle ki; a) Enfal 67. Ayetteki muhatabın, müminlerle birlikte Hz. Peygamber de olduğu düşünülmesi takdirde, Bedir savaşında Rasûlullah “ishan” gerçekleşmeden esir ve fidye aldığı için, Muhammed 4. ayetle kendisine önceden bildirilen hükme açıkça muhalefet etmiş olacaktır. Rasûlullah’ın açıkça bir hüküm bulunması durumunda buna muhalefet etmesi düşünülebilir mi? b) Önceden indiği kabul edilirse, esirler hakkında Muhammed 4. ayette açıkça hüküm bildirildiği halde, Rasûlullah Nadr b. Haris ve Ukbe b. Ebi Muayt’ı öldürdükten sonra geri kalan esirlerin ne yapılacağı hususunda ashabıyla neden istişare yapmıştır? Halbuki “ishan” gerçekleşmeden esir ve fidye almak yasak olmasından dolayı esir alınmamalıydı, alınsa dahi derhal hepsi öldürülmeliydi. c) Bir başka ihtimal olarak da, Rasûlullah’a Muhammed 4. ayette “ishan” emri verilmiş; fakat o bu “ishan”ın savaş esnasında mı, yoksa genel olarak yeryüzünde mi olacağını tam anlayamamıştır. Savaş olarak anlamıştır denirse, Bedir savaşında ezici bir üstünlük elde edilmiş ve esir alınmıştır. Dolayısıyla Muhammed 4. ayete uygun davranılmış olacaktır. Bu durumda Enfal 67-68’deki itab gerekçesiz kalacaktır. Buna karşın ayetteki “ishan” genel olarak yeryüzünde bir egemenliği kastetmektedir, denilirse bu durumda Rasûlullah kastı tam olarak anlayamamış, dolayısıyla Bedir’de hemen esir almıştır veya bu kasta bile muhalefet etmiştir. Fakat bu durumların hiçbiri bir peygamber için makul gözükmemektedir. Enfal 67 ve 68’de Hz. Peygamber itaba muhatap değildir; çünkü o Muhammed 4. ayete uygun davranırken ashabı aykırı davranmıştır demek de problemler ihtiva etmektedir. Şayet böyle olsaydı, Rasûlullah’ın onları uyarması, “ishan” gerçekleşmeden esir almalarına müsaade etmemesi, esir alınması durumunda da derhal hepsini öldürme emrini vermesi gerekirdi. Ancak o, esirlerin ne yapılacağı hususunda ashabıyla istişare yapmış ve fidye alımına karar vermiştir.

Görüldüğü üzere mesele karmaşık bir mahiyet arz etmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, klasik dönemde Muhammed sûresinin Enfal’den sonra indiği kabul edildiği için yukarıda dile getirdiğimiz problemler söz konusu olmamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla klasik dönem müfessirlerine göre, Enfal 67’de “ishan” emri verilmiş ve daha sonra Muhammed 4. ayet inerek bu “ishan” emri tekrar vurgulanmış ve sonrasında esir ve fidye hususunda muhayyerlik tanındığı düşünülmüştür. Cessâs’ın

farklı yorumunun Mevdûdî'ye bir anlamda kapı araladığı söylenebilir. Fakat görünen o ki Cessâs da Muhammed sûresinin daha sonra indiğini düşünmektedir. Bu durum onun Muhammed 4. ayetle ilgili açıklamalarına bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır. Enfal 68. ayetteki müphem Kitab/hüküm kelimesinin farklı ayetlerle izah edildiğini ifade etmiştik. Bu farklılıklar, elbette bazı şartları bulunmakla birlikte “Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri” yönteminin subjektif bir mahiyet yansıttığını göstermektedir. Yanı sıra müphem kelimenin şâri' tarafından açıklanmaması ve dil açısından nekre bırakılması, farklı anlaşılmalara zemin hazırlamıştır. Bu sebepten dolayı bazı müfessirler bu müphem lafız bağlamında söylenenlerin tamamının da murad edilmiş olabileceğini ifade etmiştir.⁷⁵ Ancak bizim yaklaşımımıza göre, 68. ayetteki hüküm bir önceki ayette ifade edilen “ishan” ile ilgilidir. Müslümanlar “ishan” gerçekleşmeden esir alınamayacağını bilmedikleri için esirler konusunda yaptıkları istişarede hataya düşmüşlerdir. Bu hatalarından dolayı uyarılmış ve Allah katında her hata ve günah hemen azabı gerektirmediğinden dolayı bu azaptan kurtulmuşlardır. Ayrıca bu durum Tevbe 115'e atıfla da izah edilebilir. Çünkü Müslümanlar yasak olduğu bilinmeyen bir durumda hataya düşmüşlerdir. Allah, sakınacakları hususları kendilerine açıklamadan işledikleri günahlardan dolayı insanlara azap etmeyeceğini bildirmektedir.

Kaynakça

Akk, Halid Abdurrahman, *Usulü't-Tefsir ve Kavaiduh*, (Dımaşk: Daru'n-Nefais, 1428/2007).

Buhari, Muhammed b. İsmail Ebu Muhammed, *el-Camiu's-Sahih*, (Beyrut: Daru İbn Kesir, 1407/1987).

Cabiri, Muhammed Abid, *Fehmu'l-Kur'an*, çev., Muhammed Coşkun, (İstanbul: Maman Yayınları, 2014).

Cessâs, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razi, *Ahkamu'l-Kur'an*, tahk., Muhammed Sadık Kamhavi, (Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1412/1992).

Deyrezuri, Abdulkadir Molla Huveys Ali Gazi, *el-Beyanu'l-Meani*, (Dımaşk: Matbaatu't-Terakki, 1382).

Dihlevi, Şah Veliyyullah, *el-Fevzü'l-Kebir fi Usuli't-tefsir*, (Dımaşk:

---

75 Muhammed Abduh-Reşit Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c. X, s. 107.

Daru'l-Ğavsani, 1429/2008).

Ebu Bekir İbnü'l-Arabi, *Ahkamu'l-Kur'an*, tahk., Muhammed el-Bicavi, (Beyrut: Daru'l-Marife, tsz.).

Ebu'l-Feth Muhammed b. Seyyidi'n-Nâs, *Uyunu'l-Eser*, (Medine: Mektebetü Daru'd-Turas, tsz.).

Endelusi, Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhit*, tahk., Ali Muhammed Mağraz-Adil ahmed Abdulmevcut, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmi, 1993/1413).

Fahreddin er-Razi, *Mefatihü'l-ğayb*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmi, 1401/1981).

Firuzabadi, Muhyiddin Muhammed b. Ya'kub, *Besairu Zevi't-temyiz fi Letaifi'l-Kitabi'l-Aziz*, tahk., Muhammed Ali, (Kahire, 1416/1996).

İbn Aşur, Muhammed et-Tahir, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, (Tunus: Daru Sahnun, tsz.).

İbn Dureys, Ebu Abdullah b. Eyyüb, *Fedailu'l-Kur'an ve Ma Ünzile mine'l-Kur'an bi Mekke ve Ma Ünzile bi'l-Medine*, Tahk., Gazve Bedr, (Dımaşk: Daru'l-Fikir, 1408/1987).

İbn Ebi Hatim er-Razi, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, tahk., Es'ad Muhammed et-Tayyib, (Riyad: Mektebe nizari'l-baz, 1417/1997).

İbn Hacer el-Askalani, Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethu'l-Bari bi Şerhi Sahihi'l-Buhari*, tahk., Abdülaziz b. Abdullah b. Baz ve diğerleri, (Beyrut: Daru'l-Marife, tsz.).

İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebevi*, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1410/1990).

İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, tahk., Mustafa es-Seyyid Muhammed ve diğerleri, (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1421/2000).

İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalim, *Mukaddime fi Usuli't-Tefsir*, tahk., Adnan Zarzur, (byy., 1392/1972).

İbrahim Hilmi Karslı, *Kur'an'ı Anlamaya Giriş*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012).

İzzet Derveze, *Kur'an'ı Anlamada Usul*, çev., Vahdet İnce, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2012).

Keremi, Mer'i b. Yusuf b. Ebi Bekir b. Ahmed, *Kalaidu'l-Mercan fi Beyani'n-Nasih ve'l-Mensuh fi'l-Kur'an*, tahk., Sami Ata Hasan, (Kuveyt: Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, 2010).

Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*, tahk., Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1427/2006).

Kuşeyri, Abdülkerim b. Hevazin, *et-Teyisir fi İlmi't-Tefsir*, tahk., Abdullah b. Ali el-Meymuni, (Suudi Arabistan: Mektebetü's-Sâdeti'l-Eşraf, 1427).

Mahmut Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, (Konya: Armağan Kitaplar Yayıncılık, 2013).

Mehi Bazergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, çev.: Yasin Demirkıran-Mela Muhammed Feyzullah, (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998).

Mehmet Azimli, "Bedir Savaşı Çerçevesinde Bazı Mülâhazalar", *Bilimname*, cild: 8, sayı: 18, (2010), ss. 7-20.

Mesut Okumuş, "Kur'an-ı Kerim'in Kronolojik Okunuşunun Muhaesbesi", *İslami İlimler Dergisi: I. Kur'an Sempozyumu*, (14-15 Ekim 2006), ss. 91-109.

Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev., Muhammed Han Kayanî ve diğerleri, (İstanbul: İnsan Yayınları, tsz.).

Mevlana Muhammed Ali, *Kur'an-ı Kerim Tercümesi ve Meali*, çev., Ender Gürol, (Dublin: Ahmediyya Anjuman Isha'at Islam Lahore, 2008).

Muhammed Abduh-Reşit Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, (Kahire: Daru'l-menar, 1366/1947).

Muhammed el-Âlusi, *Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesani*, Daru'l-Fıkr, Beyrut, tsz.).

Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev., Nazire Erinç Yurter, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012).

Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, çev., Mustafa Altınkaya-Vahdet İnce, (İstanbul: Ekin yayınları, 1997).

Mustafa Çetin, *Kur'an'ı Anlamada Usul*, (İzmir: Akyol Mabaacılık, 1980).

Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an Gereçli Meal-Tefsir*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011).

Mustafa Öztürk, "Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cild: 8, sayı: 2, (Adana 2008), ss. 1-20.

-----, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012).

-----, *Tefsirin Halleri*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013).

Sa'lebi, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşf ve'l-beyan*, tahk., Muhammed b. Âşur, (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1422/2002).

Sabbağ, Muhammed b. Lütfi, *Tefsir Usulü Araştırmaları*, çev., Ömer Dumlu, (İzmir: Anadolu Yayınları, 1999).

Sayyid Abu'l A'lâ Maududî, *The Meaning Of The Qurân*, çev., Muhammad Akbar, (Lahore: Shahalam Market, tsz.).

Sehavi, Alemüddin Ali b. Muhammed, *Cemalu'l-Kurra ve Kemalu'l-Ekırra*, tahk., Ali Hüseyin el-Bevvab, (Kahire: Mektebetü't-Türas, 1408/1987).

Suyuti, Celeleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, tahk., Fevvez Ahmed Zümerli, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1432/2011).

-----, *Lubabu'n-nukul fi Esbabı'n-Nüzul*, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafi, 1422/2002).

Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989).

Şehristani, Muhammed b. Abdülkerim, *Mefatihü'l-Esrar ve Mesabihu'l-Ebrar*, tahk., Muhammed Ali Âzerşeb, (Tahran: 2008).

Tabatabai, Muhammed Hüseyin, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, (Kum: Maba İsmailiyyan, 1412).

Taberi, Ebu Ca'fer b. Muhammed, *Câmiu'l-Beyan an Tevili Âyi'l-Kur'an*, tahk., İslam Mansur Abdülhamit ve diğerleri, (Kahire: Daru'l-Hadis, 1431/2010).

Tarifi, Abdülaziz b. Merzuk, *et-Takrir fi Esanidi't-Tefsir*, (byy.,

1432/2011).

Tayyar, Müsâid b. Süleyman, *Fusul fi Usuli't-tefsir*, (Riyad: Daru İbnü'l-Cevzi, 1420/1999).

Ubeyde, Ali b. Süleyman, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim, Usuluh ve Davabiduh*, (Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1430/2010).

Vahidi, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *el-Vasıt fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, thk., Adil Ahmed Abdülmevcut ve diğçerleri, (Beyrut:Daru'l-Kütübi'l-İlmi, 1415/1994).

-----, *Esabu'n-Nüzuli'l-Kur'an*, tahk., Besyuni Zağlul, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmi, 1411/1991).

Yakubi, Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Ca'fer, *Tarihu'l-Yakubi*, tahk., Abdülemir, (Beyrut: Şirketü'l-A'lemi, 1431/2010).

Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, (Ankara: Fecr yayınları, 2008).

Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Abdillah, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, tahk., Ebu'l-Fadl ed-Dimyati, (Kahire: Daru'l-Hadis, 1427/2006).